

Coalitie-economie

De Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel vergaderde op 22 mei jl. over het thema „ondernemerschap onder druk”. Ter discussie stonden preadviezen van W. Kok (NVV), Ir. A. Stikker (Rijn-Schelde-Verolme), Prof. V. Halberstadt en Drs. F. A. A. M. van Winden (beiden van de Rijksuniversiteit te Leiden), en Mr. E. Bloembergen (VNU) 1). De discussie werd in tweeën verdeeld: 's morgens debatteerden Kok en Stikker over de medezeggenschap en 's middags debatteerden Halberstadt en Bloembergen over de overheidsbemoeiing. Een begrijpelijke indeling aangezien beide onderwerpen door de ondernemingen vaak als druk worden ervaren. In dit commentaar besteed ik echter allereerst aandacht aan het preadvies van Halberstadt en Van Winden omdat hierin de kern van de gehele problematiek zit verborgen.

Beide preadviseurs maakten duidelijk dat een economische orde op basis van vrije ondernemingswijze productie niet goed functioneert. Deze orde bestaat dan ook reeds lang niet meer als gevolg van een vele decennia durende strijd „waarvoor thans niemand meer de zonderlinge figuur van de ternauwernood gereguleerde ondernemer wil zien terugkeren”. De oorzaak hiervan is een niet goed werkend marktmechanisme; er zit te weinig rek in het marktmechanisme, zei Halberstadt in zijn mondelinge toelichting. Dit mechanisme is een niet-adequate beslissingsstructuur. Vandaar „dat de uitkomst van het marktmechanisme niet gebaseerd is op gelijke kansen op realisatie van de doeleinden die de verschillende groeperingen nastreven”, aldus Halberstadt.

Welke beslissingsstructuur moet er dan komen? Of, beter gezegd, hoe moet de huidige beslissingsstructuur worden gewijzigd? Voor Halberstadt en Van Winden is dat niet zo'n groot probleem. Werkgevers, werknemers en overheid zouden te zamen de touwtjes in handen moeten nemen. Ik citeer: „Aldus zou een op basis van indicatieve planning functionerende economische orde kunnen resulteren. Daarin moeten overheid en georganiseerd bedrijfsleven — onder uitdrukkelijke aanvaarding van via de overheid vastgestelde maatschappelijke doeleinden als primair en concreet referentiekader — instrumenten ontwikkelen die de markteconomie het karakter geven van een coalitie-economie”. Beide preadviseurs vinden dus dat de overheid een grotere vinger in de economische pap moet hebben, al mag ze in eerste instantie niet dwingend voorschrijven (indicatieve i.p.v. imperatieve planning).

Mr. Bloembergen zag deze voorstellen niet zo goed zitten. Hij verkondigde de mening dat meer overheidsbemoeiing een averechts resultaat zal hebben. Immers, de overheid handelt veelal weinig effectief en kan nog veel van het bedrijfsleven leren. Anders dan bij Halberstadt en Van Winden berustten de ideeën van Bloembergen niet op een wetenschappelijk gefundeerde visie. Die ideeën zijn weinig gestructureerd, merkte een ondernemer op. Bloembergen tastte dus — simpel gezegd — in het duister 2).

De preadviezen van Kok en Stikker waren duidelijker. Vooral na kennisname van de verhandeling van Halberstadt en Van Winden. Immers, het prijsmechanisme functioneert niet goed waardoor er naar andere beslissingsstructuren moet worden gezocht. Hierbij conflicteren de belangen van

de deelnemers aan de onderneming. In theorie zijn die deelnemers de bezitters van de productiefactoren arbeid en kapitaal. In de praktijk is de invloed van de kapitaalbezitter echter sterk ingekrompen en kwam er een derde deelnemer bij: de leiding.

Vooraf in de persoonlijke ondernemingen (bijv. NV's) is de leiding een belangrijke macht geworden, die niet graag haar positie afstaat. Dit blijkt duidelijk uit het preadvies van Stikker. Hij wil een heel eind meegaan met de medezeggenschap van het personeel, maar stelt voorwaarden. Twee belangrijke voorwaarden zijn: het wederkerig vertrouwen in de deelnemers aan de onderneming en de aanvaarding van de particuliere ondernemingswijze productie. Hierin zitten echter twee andere voorwaarden verborgen, die Stikker niet als zodanig noemde, maar wel in andere vorm ter sprake bracht. Hij stelde bijv. in zijn preadvies onder het kopje „Persoonlijke verzuchting” dat de wens tot zelfontplooiing, verantwoordelijkheid en medezeggenschap ook voor de mens in de leiding geldt. M.i. moeten we hier onder verstaan dat arbeid en kapitaal vertrouwen moeten hebben in de leiding, anders komt de mens in de leiding niet voldoende tot zijn recht. In de tweede voorwaarde zit een politiek oordeel verborgen. Stikker gelooft in het liberale spel van vrije marktkrachten en heeft bepaald geen boodschap aan het socialisme.

Dit laatste geldt natuurlijk niet voor zijn opponent, Kok. Kok ziet als ideaal een soort van arbeidsdemocratie, waarbij de overheid en de ondernemingen, gebaseerd op arbeiderszelfbestuur, te zamen de economische touwtjes in handen hebben. Het is begrijpelijk dat de werkgevers daarvoor niet voelen. Hierdoor ontstaat een meningsverschil waarbij de vakbeweging de onderneming verdeeld ziet in twee kampen: kapitaal en arbeid. Die kampen moet je zoveel mogelijk scheiden volgens Kok, zodat ieder volgens zijn eigen verantwoordelijkheid te werk kan gaan.

Het is nu zinvol terug te keren tot het preadvies van Halberstadt en Van Winden waarin een coalitie-economie wordt bepleit. Ik kan mij niet voorstellen dat zo'n coalitie gezien moet worden als een wapenstilstand tussen twee partijen die ieder hun eigen stellingen hebben betrokken. Kok zal zijn conflictmodel vaarwel moeten zeggen en te zamen met werkgevers en overheid om de tafel moeten willen zitten. Stikker c.s. zullen ook aan die tafel zitten. Het is immers niet bij voorbaat uitgesloten dat ondernemingen bij zowel de vrije ondernemingswijze productie, als het arbeiderszelfbestuur, als de coalitie-economie dezelfde leiding hebben. Ik raad de Maatschappij voor Nijverheid en Handel aan in de toekomst een vergadering te beleggen over hoe een coalitie-economie, waarin alle partijen aan hun trekken komen, moet functioneren.

L. Hoffman

1) *Ondernemerschap onder druk*, Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, Haarlem, 1975, 141 blz., f. 15.

2) Mr. Bloembergen liet ook de deelnemers „in het duister tasten”. Zijn inleiding die scherpe kritiek bevatte op Halberstadt en Kok, sprak hij in het donker uit omdat er zo nodig onleesbare dia's vertoond moesten worden. Deze presentatie riep veel reactie op.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Coalitie-economie	529
Column Inflabiliteit, door Prof. Dr. W. Albeda	531
<i>Prof. Dr. P. Korteweg:</i> Het Jaarverslag 1974 van De Nederlandsche Bank	532
<i>Dr. F. L. G. Slooff:</i> Vermogensaanwasdeling? Ja, maar in realiseerbare vorm	537
Notitie Dienstverlening, door mej. J. Koenen	539
<i>Drs. W. P. Jalink:</i> Commentaar op de regeringsnota inzake de spreiding van rijksdiensten	541
<i>Drs. J. Lintjer:</i> De Wereldbank op nieuwe paden (II)	544
Au courant Inkomensbeleid, door A. F. van Zweeden	548
Boekennieuws Prof. W. J. Reddin: Managerseffectiviteit, door Drs. F. J. Gosselink ..	549
Prof. Dr. W. Leendertz en Prof. Dr. F. J. de Jong: Beknopte inleiding tot de ethiek, door Drs. L. Hoffman	549

In de wachtkamers van grote bedrijven, wordt ESB zelfs al gelezen. Dan duurt het wachten niet zo lang.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
ADRES:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 67,60 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Inflatibiliteit

Kan men stellen, dat één van de oorzaken waardoor de gehele westelijke wereld door de inflatie aangetast is, gelegen is in een toegenomen „vatbaarheid” voor inflatie? Mag men dus, om een parallel te gebruiken, zeggen dat — zoals de ziekte een van buiten komende oorzaak heeft die mensen van het ene type eerder en harder aanpakt dan anderen — dit ook geldt voor de vatbaarheid van verschillende samenlevingen voor inflatie?

Pierre de Calan 1) baseert op deze aanname zijn beschouwingen over inflatiebestrijding. Hij ziet twee manieren van inflatiebestrijding. De eerste is de spectaculaire en voor de hand liggende: het aantasten van inflatiehaarden via een restrictief monetair beleid, een inkomensbeleid enz. Maar hij ziet hierin een te gemakkelijke, te oppervlakkige symptoombestrijding. De tweede manier acht hij wezenlijk: het aanvatten van wat hij noemt „inflatibiliteit, de vatbaarheid van de maatschappij voor inflatie. Hij ziet die inflatibiliteit beheerst door in hoofdzaak drie groepen van factoren.

In de eerste plaats is er de afwezigheid van reserves. Een samenleving die geen ingebouwde reserves heeft aan productiecapaciteit, aan mensen met bepaalde kwaliteiten, zo'n maatschappij kan niet soepel reageren op verschuivingen in de vraag. Iedere vraagverschuiving kan stuiten op schaarste en daarmee leiden tot prijsverhoging.

Een tweede, nauw daarmee samenhangende factor is de rigiditeit van de samenleving, gekenmerkt door te zeer geconcentreerde structuren en gecentraliseerde besluitvorming, waardoor men traag reageert op prijsverhoging. „Une société bloquée”, waarin structuren en mensen te weinig mobiel zijn. Waarin de rangen en relatieve posities vastliggen en elke verandering op verzet stuit.

In de derde plaats is er eerder een gerichtheid op consumptie dan op productie. Ieder inkomensstijging leidt onmiddellijk tot een grotere vraag naar consumptie. Wij leven nu eenmaal in een consumptiemaatschappij, waarin iedereen de voorbeelden van een „land waar het leven goed is” elke dag onder de neus gedrukt krijgt. Op dit punt ben ik geneigd vooral ook te wijzen op het feit, dat binnen de consumptie met name de vraag naar hooggekwalificeerde diensten toeneemt: persoonlijke verzorging, gezondheidszorg, onderwijs en

welzijnzorg. Al deze diensten worden voortgebracht door nogal dure arbeid, die zich niet gemakkelijk laat rationaliseren. Afgezien van de persoonlijke verzorging, die zich grotendeels afspeelt binnen de particuliere sector, gaat het hier om diensten, die in de „non-profit-sector” liggen. Deze groep diensten, die met de groei van het inkomen sterk in omvang toeneemt, vraagt steeds meer geld en het is moeilijk harde criteria te vinden voor de begrenzing ervan. (Met name het bekende rapport van de OECD over de inflatie wees op de rol van deze sectoren 2).

In de vierde plaats (maar De Calan beperkt zich tot de voorgaande drie) zou men kunnen wijzen op de humanisering van de samenleving, die in sommige opzichten leidt tot de groei van een „soft society”. Een maatschappij, waarin men de markten niet hun gang laat gaan, waarin men ontslag bemoeilijkt, passend arbeid eng omschrijft, hoge uitkeringen geeft zonder al te veel controle, waarin zwakke ondernemingen financiële steun krijgen, studeren bijna niets kost, kunst, literatuur, recreatie en kranten worden gesubsidieerd enz.

In de vijfde plaats zou te denken zijn aan het functioneren van onze democratische instellingen, die te gevoelig zijn voor de eisen van pressiegroepen en die gemakkelijker nieuwe „vested interests” opbouwen, dan bestaande afbreken 3).

In de zesde plaats zou men kunnen denken aan het karakter van een maatschappij van organisaties. Iedere groep kan zich beschermen tegen de gevolgen van inflatie door zich te organiseren. Op den duur zijn er slechts weinig groepen over die slachtoffer blijven, groepen met geringe organisatie mogelijkheden en die het oor van de politici niet kunnen bereiken. Met als gevolg dat het kwaad van de inflatie voor de meeste mensen een wat theoretisch, zeer

algemeen en onpersoonlijk bestaan heeft, terwijl de voordelen (denk aan eigen woningbezitters met een welvaartsvast pensioen) concreet en persoonlijk zijn.

Bij een diepgaande studie zou men ongetwijfeld meer elementen op kunnen delven, die de „inflatibiliteit” van een samenleving versterken. Interessant is het vast te stellen, dat het nog niet eens altijd de meest verwerpelijke kanten zijn van onze maatschappij, die de vatbaarheid voor inflatie versterken. Naarmate wij de harde kanten van het kapitalisme elimineren, schijnt het dat wij de inflatibiliteit versterken.

Het wordt steeds duidelijker dat inflatie een kwaad is. Niet alleen omdat er altijd „vergeten groepen” blijven. Een humane maatschappij zal ze weten op te sporen en compenseren, waarmee uiteraard de inflatie nog wat wordt versterkt. Ook niet omdat sommige groepen zich ten koste van anderen kunnen verrijken. Een rechtvaardige maatschappij kan er wel wat op vinden.

De Calan ziet in de „homo inflationensis” een gespannen en ontevreden mens. Een mens die bezorgd is over de toekomst. Zo kan het niet lang blijven, denkt hij, dit moet mislopen. Niet slechts wordt het heden gewaardeerd boven de toekomst, eigen zorg voor de toekomst lijkt zinloos. Kortom, inflatie kan leiden tot een demoralisatie die leidt tot een ieder voor zich en de staat voor ons allen. Iedereen is geneigd de staat te laten optreden voor het opvangen van alle tekorten. Het is niet moeilijk verband te zien tussen inflatie en sociale polarisatie. De één versterkt de ander. De Chénicourt 4) ziet in de inflatie de oorzaken voor de huidige stagnatie.

Inflatiebestrijding blijkt in dit licht dringend, maar bijzonder moeilijk te zijn. Zonder een indringende kritische voorlichting van de maatschappij komt men er niet. Economen komen er alléén niet uit. Wellicht was dat de belangrijkste conclusie, waartoe de kring van economen waarmee ik deze zaak één dezer dagen doorsprak (en waaraan dit stukje zijn bestaan te danken heeft) kwam.

1) *Chère inflation*, Editions France-Empire, Parijs, 1975.

2) *Inflation, the present problem*, OECD, 1970.

3) Graham Hutton, *Inflation and society*, Londen, 1960.

4) Alain de Chénicourt: *l'Inflation de l'anti-croissance*, Robert Laffont, 1971.

Het Jaarverslag 1974 van De Nederlandsche Bank

PROF. DR. P. KORTEWEG*

Het verslag dat de President van De Nederlandsche Bank, Dr. J. Zijlstra, doet van de toestand van onze economie in 1974 is niet bepaald opbeurend:

- conjunctureel balanceerden we op de rand van een depressie, gekenmerkt door een sterke vertraging van de reële groei, een oplopende onderbezetting van het produktie-apparaat en een toenemende conjuncturele werkloosheid;
- structureel paste de beroepsbevolking naar kwaliteit zowel als naar kwantiteit steeds slechter op de in arbeidsplaatsen vertaalde kapitaalgoederenvoorraad, met als gevolg een steeds grotere en hardere kern van werklozen;
- nominaal infleerden lonen en prijzen op recordsnelheid;
- monetair raakte de geldpolitiek steeds meer de gevangene van het eraan voorafgaande inadequate monetaire beleid van 1973.

In hetgeen volgt, zullen we deze punten aan de hand van het Jaarverslag 1974 nader uitwerken.

Conjunctureel: tussen recessie en depressie

Worden recessies gekenmerkt door afnemende *groeivoeten* van de reële produktie en de reële bestedingen, depressies worden volgens Dr. Zijlstra gekenmerkt door afnemende *niveaus* van de produktie- en bestedingsvolumes. Volgens deze definities was 1974 een jaar tussen recessie en depressie. De recessie uitte zich in een sterk vertraagde groei van de volumes van de nationale bestedingen, de export en de nationale produktie.

De groei van de afzet van onze nationale produktie vertraagde sterk. De groei van het volume van de nationale bestedingen (excl. voorraadvorming) viel terug van 3% in 1973 naar 0,8% in 1974. De groei van het uitvoervolume aan goederen en diensten viel terug van 12% in 1973 naar 4% in 1974. Deze groeivertragingen in onze afzet lieten de groei van de nationale produktie niet ongemoeid. Naar volume viel de groei van de bruto nationale produktie terug van 4,7% in 1973 tot 2% in 1974. Gecorrigeerd voor het effect van de verslechterde ruilvoet met het buitenland daalde het volumeniveau van de bruto nationale produktie zelfs met 0,5%.

De teruggang in de groei van de afzet naar het buitenland deed zich vooral voor bij de afzet van oliederivaten. De teruggang van de groei in de nationale bestedingen was vooral toe te schrijven aan het ineenstorten van de uitgaven aan investeringen van de overheid en de private sector. De bruto investeringen in vaste bedrijfsactiva (gebouwen, outillage, ziekenhuizen) daalden naar volume met 2% tegen een stijging van 11,5% in 1973. Het volume van de investeringen in woningen daalde met 13% tegen een groei van 3,8% in 1974. De bruto overheidsinvesteringen, tenslotte, daalden qua volume met 7,8% tegen een daling van 5,8% in 1973. Daarentegen vertoonden de reële consumptieve bestedingen een redelijke groei: met 5,5% bij de overheid tegen een daling van 1,5% in 1973, en met 3% in de private sector tegen 2% in 1973.

De gevolgen van de boven beschreven scherpe afkoeling in de groei van de binnen- en buitenlandse afzet waren ingrijpend. Delen van de kapitaalgoederenvoorraad raakten buiten gebruik, delen van de beroepsbevolking raakten zonder werk, en delen van de werktijden werden ingekort. De

conjuncturele werkloosheid liep volgens berekeningen van het Centraal Planbureau op van 0,3% van de afhankelijke beroepsbevolking in 1973 tot 0,7% in 1974 1).

Structureel: naar een steeds grotere vaste kern van werklozen

Zelfs indien de conjunctuur niet zou zijn afgegleden in een diepe recessie en zelfs indien de afname in de benuttingsgraad van het produktie-apparaat en de toename in de conjuncturele werkloosheid achterwege zouden zijn gebleven, zou de totale werkloosheid toch zijn toegenomen. Het aantal werklozen als percentage van de afhankelijke beroepsbevolking nam geleidelijk toe van 1,4% in 1970 tot 3,5% in 1974. De niet-conjuncturele component van de werkloosheid nam eveneens geleidelijk toe van 2% in 1970 tot 2,7% in 1974. Volgens de berekeningen van het Centraal Planbureau is deze laatste toename geheel toe te schrijven aan een toenemende kwantitatieve en kwalitatieve discrepantie tussen arbeidsvraag en arbeidsaanbod. De netto creatie van arbeidsplaatsen bleef achter bij de groei van de beroepsbevolking. De nieuwe plaatsen konden bovendien niet volledig worden bezet vanwege het onvoldoende voorhanden zijn van voor de bezetting van die plaatsen qua training geschikte personen. De aldus resulterende structurele werkloosheid in enge zin nam toe van 0,2% van de afhankelijke beroepsbevolking in 1970 tot 0,9% in 1974 2). Daarmee is de structurele werkloosheidscomponent komen te liggen vlak onder het relatieve niveau van de totale werkloosheid, waaraan we in de eerste helft van de jaren zestig gewend waren geraakt.

* De auteur is hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en gast-hoogleraar aan de Carnegie-Mellon University te Pittsburgh.
1) Zie *Centraal Economisch Plan 1975*, tabel III.ii.
2) Het verschil tussen de niet-conjuncturele en de structurele werkloosheid in enge zin betreft met name seizoen- en frictiewerkloosheid.

Oorzaken

Hoe is de Nederlandse economie in deze conjuncturele en structurele malaise terechtgekomen. Een juist antwoord op deze vraag is van groot belang voor het formuleren van een beleid om de conjunctuur weer op te peppen en de structurele discrepanties tussen beroepsbevolking en kapitaalgoederenvoorraad op te heffen.

Volgens Dr. Zijlstra moet de verklaring van onze problemen met name worden gezocht in systematische factoren, i.c. het gevoerde budgettaire en monetaire beleid in en om Nederland in en voorafgaande aan 1974, alsmede in een specifieke factor, i.c. de drastische olieprijsverhoging. Voor een deel is de recessie te wijten aan het afzakken in 1974 van onze afzetgroei naar het buitenland. Deze afzakking was het gevolg van het feit dat het buitenland in 1974 de budgettaire en monetaire remmen heeft aangezet als reactie op de met hoge inflatievoeten gepaard gaande conjuncturele overspanning die in 1972 en 1973 in vrijwel alle landen buiten Nederland nog volop heerste. Het gevolg was een afzakking van de groei van de wereldhandel met 11,5% in 1973 naar 2,5% in 1974 en zomede van onze uitvoer naar het buitenland, vooral in het tweede halfjaar van 1974. Daarbovenop kwam nog de specifieke factor van de verhoging van de invoerprijs van olie met 190%. Op haar beurt leidde dat weer tot een prijsverhoging met 140% van door Nederland geëxporteerde oliederivaten, hetgeen zijn terugslag op het uitvoervolume van deze produkten niet miste. Steeg het exportvolume aan goederen exclusief olie en olieprodukten in 1974 nog met 11%, inclusief olieprodukten steeg het slechts met 8% tegen gemiddeld 12,5% in de voorafgaande vier jaren. Het uitvoervolume van het totaal aan goederen en diensten steeg in 1974 slechts met 4% tegen gemiddeld 11% in de vier voorafgaande jaren.

Voor een ander deel is onze conjuncturele recessie, maar ook onze structurele arbeidsovervloed, te wijten aan het in het binnenland gevoerde budgettaire beleid over de afgelopen jaren. Volgens Dr. Zijlstra moet de bestedingsrecessie van 1974 „mede gezien worden als een reactie op de overbesteding die zich in de nationale economie in de jaren voorafgaande aan 1972 en 1973 heeft voorgedaan en die toen in belangrijke mate samenhang met een te groot financieringstekort van de overheid (curs. P.K.)” 3).

Als reactie op deze te grote tekorten voerde de overheid over 1972/1974 een stringent begrotingsbeleid dat resulteerde in te kleine financieringstekorten. Lag het toelaatbare financieringstekort van de overheid inclusief sociale fondsen over de afgelopen jaren rond 3% van het nationale inkomen, over de jaren 1967/1971 bedroeg het gemiddeld 5% terwijl het in de daaropvolgende jaren 1972/1974 werd teruggebracht tot gemiddeld rond 1,8% van het nationale inkomen 4). Het hoge financieringstekort over de jaren 1967/1971 (en daarvoor) werd tot stand gebracht doordat de toename van het bestedingsaandeel van de overheid in het nationale inkomen de toename van de belasting- en sociale premiedruk overtrof. Een van de gevolgen was een teruglopen van de private investeringsquote. De bruto investeringen in vaste activa van bedrijven als percentage van het bruto nationale inkomen daalde van rond 18% over 1955/1966 tot rond 15% over 1967/1971 5).

Het terugbrengen van het relatieve financieringstekort van de overheid over 1972/1974 heeft daarentegen niet geleid tot een herstel van de private investeringsquote en zomede niet tot een herstel van de groei van de voorraad kapitaalgoederen en arbeidsplaatsen. De bruto investeringen in vaste bedrijfsactiva als percentage van het bruto nationale inkomen daalde van 15% over 1967/1971 tot 13% over 1972/1974. De oorzaak van het achterwege blijven van het herstel in de private investeringsquote moet uiteindelijk worden gezocht in de wijze waarop de overheid haar relatieve financieringstekort heeft teruggebracht: door de belasting- en sociale premiedruk sterker te laten toenemen dan de relatieve omvang van de netto overheidsuitgaven. Dit was vooral het geval in 1972 en

1973. In 1974 stegen de netto-overheidsuitgaven als percentage van het nationale inkomen weliswaar van 31,5% (in 1973) naar 33,2% (in 1974), maar de belasting- en sociale premiedruk nam eveneens fors toe van 49,2% naar 50,8% 6). Door de snelle stijging van de belasting- en premiedruk werd het financieringstekort van de overheid relatief te laag zonder dat daaruit een toename van de private investeringsquote en een afname van de relatieve omvang van het financieringsoverschot van de private sector resulteerde. Uit het lagere relatieve financieringstekort van de overheid resulteerde in plaats daarvan een groter netto beslag van het buitenland en de voorraadvorming op de nationale productie. Dit beslag liep op van gemiddeld 1,5% van het nationale inkomen over 1967/1971 tot rond 4,5% gemiddeld over 1972/1974.

Wat heeft de stijgende belasting- en premiedruk te maken met de private investeringsquote en dus met de groei van de kapitaalgoederenvoorraad, het aantal arbeidsplaatsen en de werkgelegenheid? Al jaren probeert Dr. Zijlstra het betrokken verband duidelijk te maken, zonder tot voor kort veel gehoor te vinden bij de beleidsvoerders in Den Haag. En pas recentelijk lijkt het Centraal Planbureau in het openbaar het betrokken verband te onderschrijven. Het verband loopt via de loonvorming. De factor arbeid heeft geen last (meer) van de geldillusie. Bij de loononderhandelingen richt ze zich op het reële beschikbare loon. Gegeven de verwachtingen omtrent de prijsinflatie en gezien de steeds oplopende drukverzwaring van de belastingen en de sociale premies moeten de nominale lonen steeds sneller stijgen om qua reël beschikbaar loon quite te spelen, laat staan erop vooruit te gaan. Al jaren is er een proces aan de gang waarbij:

- a. de nominale loonvorm per werknemer sneller stijgt dan de productieprij van bedrijven tegen factorkosten, waardoor het primaire reële loon stijgt;
- b. de stijging van het primaire reële loon steeds verder uitgaat boven de voor ruilvoetverliezen gecorrigeerde stijging van de arbeidsproductiviteit.

De stijging van het primaire reële loon was zowel in 1973 als in 1974 3%, terwijl de stijging van de arbeidsproductiviteit in beide jaren geheel teniet gedaan werd door ruilvoetverliezen. Uit deze ontwikkelingen vloeien twee gevolgen voort. Allereerst heeft het stijgende primaire reële loon tot gevolg dat oude jaargangen aan outillage, waarop de arbeidsproductiviteit relatief constant is, versneld buiten gebruik worden gesteld. Uitval van arbeidsplaatsen is het gevolg. In de tweede plaats impliceert het (steeds verder) uitgaan van de groei van het primaire reële loon boven de groei van de voor ruilvoetverliezen gecorrigeerde arbeidsproductiviteit dat de arbeidsinkomensquote toeneemt terwijl de overige inkomensquote (winsten, huren, rente) daalt. De voor inkomen uit woningbezit, aardgaswinning en openbare nutsbedrijven gecorrigeerde arbeidsinkomensquote steeg van 77 in 1964 naar 88,5 in 1974. De gevolgen zijn een steeds verdere daling van het rendement op kapitaalgoederen (en andere vermogensbestanddelen zoals huizen) en een steeds verdere vermindering van de mogelijkheid tot interne financiering van investeringen. Mede gezien de hoge rentekosten van externe financieringsbronnen en de hoge rente-opbrengsten van alternatieve financiële beleggingen (zoals overheidsschuld) is het resultaat dat steeds minder nieuwe kapitaalgoederen en arbeidsplaatsen worden gecreëerd, terwijl voor zover ze ge-

3) Jaarverslag 1974, blz. 19.

4) De toelaatbaarheid van het relatieve financieringstekort van de overheid moet gezien worden, gegeven de nationale spaarquote, in het licht van de structureel te verlenen ontwikkelingshulp, de normale voorraadvorming en de i.v.m. de benodigde toename van arbeidsplaatsen gewenste private investeringen, alle uitgedrukt als percentage van het nationale inkomen.

5) Het betreft hier, in andere woorden, een relatieve verdringing (crowding out) binnen het vermogen van private kapitaalgoederen door overheidsschuld.

6) In 1964 bedroeg de druk nog 37,7%.

creëerd worden, ze arbeidsbesparend van karakter zijn. Per saldo is onder invloed van bovengeschetste ontwikkelingen de netto creatie van arbeidsplaatsen steeds afgenomen en in de laatste paar jaren zelfs negatief geworden.

Het budgettaire beleid (i.c. de olopende belasting- en premiedruk) is evenwel niet alleen verantwoordelijk voor de verminderende investeringsgeneigdheid en de daaruit voortvloeiende conjuncturele en structurele werkloosheid. In de bovenbeschreven analyse zitten een aantal knooppunten met het monetaire beleid van de monetaire autoriteiten en met het prijs- en inkomensbeleid van de regering waarover het jaarverslag wel heel snel heen loopt. Het primaire reële loon stijgt alleen als de nominale lonen sneller stijgen dan de productieprijzen van de bedrijven (tegen factorkosten).

Het op grond van de Machtigingswet gevoerde prijs- en inkomensbeleid van de regering heeft in de afgelopen jaren aan de vervulling van deze voorwaarde krachtig bijgedragen. Ten aanzien van de vaststelling van de binnenlandse afzetprijzen bestond een batterij van calculatievoorschriften en wachttijdregelingen, terwijl de nominale loonvorming amper iets in de weg werd gelegd en zelfs verder werd opgestuwd door de invoering van de minimumjeugdlonen en de optrekking met 2,5% van de minimumlonen voor alle werknemers 7). Verder spelen inflatieverwachtingen en belasting- en premiedrukverzwaringen een belangrijke rol bij de vertaling van de overeengekomen reële loonstijgingen in nominale loonstijgingen. Zowel de drukverzwaring als de inflatieverwachtingen zijn evenwel niet onafhankelijk van de actuele inflatievoeten over de afgelopen jaren. Voortdurende inflatie genereert een vooruitlopen op verdere inflatie. Bij ongewijzigde tarieven heeft voorts een voortdurende inflatie vanwege de bestaande belastingprogressie automatisch een verzwaring van de belastingdruk tot gevolg. Nu was de inflatie in onze economie in de afgelopen jaren zowel hoog als stijgend. Een noodzakelijke voorwaarde voor inflatie in een monetaire economie is dat de groei van de geldhoeveelheid voortdurend boven de groei van de reële productie uitgaat. En dat is nu al jaren het geval, met een duidelijke verslechtering van deze toestand gedurende de laatste jaren. De groeivoet van de *primaire* liquiditeitenmassa bedroeg gemiddeld over de periode 1971/1974 rond 11,5% per jaar tegen 9% over de periode 1967/1970 8). De bruto nationale productie steeg naar volume evenwel slechts met gemiddeld 3,8% per jaar over de periode 1971/1974, en met 6,3% per jaar over de periode 1967/1970. Voor het besturen van de groei van de geldhoeveelheid zijn in ons land Dr. Zijlstra en De Nederlandsche Bank verantwoordelijk. Op hun monetaire gedrag komen we later terug.

Voor weer een ander deel is de recessieve ontwikkeling van de binnenlandse bestedingen ook het gevolg van het gevoerde monetaire beleid van de centrale bank. De transactiekassen van de sector gezinnen en bedrijven bestaan overwegend uit *primaire* liquiditeiten. Scherpe schommelingen in de groei van de primaire liquiditeitenmassa beïnvloeden, in een economie waar de marktpartijen uit ervaring met een zeker toekomstig inflatiepercentage rekening houden, in eerste aanleg vooral het *volume* van de transacties en daarmee het *volume* van de bestedingen en de produktie 9). Onder invloed van het reeds bij een vorige gelegenheid door mij besproken rentebeleid over het verslagjaar 1973 10) is de groei van de primaire liquiditeitenmassa over de afgelopen twee jaar zeer erratisch geweest. Tabel 1 geeft een beeld van de betrokken groeivoeten, berekend van kwartaalultimo op voorafgaand corresponderend kwartaalultimo 11). Zoals blijkt was de groeivoet van het chartale plus girale geld gedurende de tweede helft van 1973 *nihil* en gedurende de eerste helft van 1974 gemiddeld *negatief*. Een zodanig en zo langdurig gebrek aan groei is duidelijk te veel van het goede 12).

Tenslotte speelt er nog een groep van andere factoren een rol bij de verklaring van de recessie van 1974. De geheel op rekening van de olieprijsstijging te schrijven ruilvoetverslechtering soupeerde 2,5% van de groei van het reële nationale inkomen op, hetgeen zodoende niet meer tot besteding

Tabel 1. Groeivoeten van de primaire liquiditeitenmassa (van kwartaal of voorafgaand corresponderend kwartaal, in procenten)

Kwartaal \ Jaar	1972	1973	1974
I	19,0	16,1	-3,8
II	18,6	9,2	1,1
III	20,6	0,0	6,6
IV	17,7	0,0	12,2
Gemiddeld	19,0	6,2	4,0

kon komen in het binnenland. Door procedurele vertragingen en een scherpe daling in de vergunningenafgifte alsmede door de hoge rente en de snel stijgende bouwkosten in combinatie met de huurbeheersing op grond van de Machtigingswet liepen de investeringen in woningen en ziekenhuizen zeer sterk terug. Deze teruggang is mede verantwoordelijk voor de teruggang van de overheidsinvesteringen, welke ten dele complementair zijn aan de woning- en ziekenhuisbouw. De teruggang in de overheidsinvesteringen in weg- en waterbouwkundige werken is evenwel economisch onverklaarbaar en qua timing uiterst ongelukkig.

Nominaal: loon- en prijsexplosies

Zowel de lonen als de prijzen stegen in 1974 op topsnelheid. De loonsom per werknemer (in bedrijven) steeg in 1974 met 15% tegen 14,5% in 1973. De inflatie van het prijspeil van het bruto nationale produkt versnelde van gemiddeld 7,5% in 1973 naar 8,5% in 1974. De stijging, tenslotte, van de particuliere consumptieprijs bedroeg gemiddeld 10% in 1974 tegen 9% in 1973. Bij de beoordeling van bovenstaande prijsstijgingsvoeten is het goed een onderscheid te maken tussen een *voortdurende* en een *eenmalige* verhoging van het prijspeil. In beide gevallen is een positieve stijgingsvoet van het prijspeil het gevolg. In het eerste geval is de stijgingsvoet voortdurend positief, zijnde inflatie in de eigenlijke zin van het woord, terwijl in het laatste geval de stijgingsvoet slechts eenmalig positief is. Nu hebben in 1974 ontegenzeggelijk een aantal eenmalige factoren het prijspeil beïnvloed, met name de drastische en naar het zich laat aanzien eenmalige olieprijsverhoging, de daaruit voortvloeiende eenmalige ruilvoetverslechtering en de instelling van calculatie- en wachttijdvoorschriften in het kader van het prijsbeleid. Het per saldo positieve effect van deze factoren op het prijspeil van de particuliere consumptie kan wellicht tentatief geschat worden op een eenmalige stijging van 3 à 4% 13). Bij een prijsstijging van

7) Het optrekken van de minimumjeugdlonen kwam vooral de jongeren op verlies aan werk te staan. Bijna 40% van de toename in de werkloosheid had op hen betrekking.

8) De *totale* liquiditeitenmassa groeide over beide perioden met gemiddeld resp. 15% en 11% per jaar.

9) Zie D. Laidler, *Information, money and the macroeconomics of inflation*, *Swedish Journal of Economics*, maart 1974.

10) Zie *ESB*, 15 mei 1974. Het gevoerde rentebeleid hield de debetrente van de banken beneden de geld- en kapitaalmarktrentes met als gevolg een vlucht uit primaire liquiditeiten en spaargelden in secundaire liquiditeiten (termijndeposito's).

11) Dit erratische beeld deed zich bij de groei van de totale liquiditeitenmassa in het geheel niet voor.

12) Voor een nadere analyse wordt verwezen naar P. Korteweg: *Inflation and economic activity - the Dutch experience, 1953 - 1973*, Working Paper nr. 7514, mei 1975.

13) Uitgaande van een olieprijsstijging van 190%, van een gewicht van de olie in de totale invoer van rond 10%, van een gewicht van de invoerkosten in de prijs van rond 35% en van de in het *Centraal Economisch Plan 1975* geschatte invloed van het prijsbeleid (zeg -3%). Er zij op gewezen dat de eenmaligheid van een effect een vertraagde doorwerking ervan niet uitsluit.

de particuliere consumptie met 10% betekent dit, dat de inflatievoet in de eigenlijke zin van een *voortdurende* verhoging van het (consumptie-)prijspeil in 1974 op het in vergelijking met voorgaande jaren lagere niveau is komen te liggen van 6 à 7%.

Het monetaire beleid heeft hieraan een belangrijke bijdrage geleverd. De gemiddelde groeivoet van de primaire liquiditeitenmassa (zijnde de som van chartaal en giraal geld) daalde van 19% in 1972 naar 6,2% in 1973 en naar 4% in 1974 (14). Het exces van de geldgroei boven de produktiegroei werd daarmee minder groot, hetgeen een matigend effect heeft op de prijsinflatie (15).

Monetair: de geldpolitiek gevangen in haar eigen klemmen

Het teruglopen van de gemiddelde groeivoet van de primaire liquiditeitenmassa was zoals uit de voorafgaande tabel blijkt vooral het gevolg van het teruglopen van de geldgroei in de laatste twee kwartalen van 1973 en in het eerste kwartaal van 1974. Deze ontwikkeling was, zoals gezegd, op zich weer het gevolg van het gevoerde rente- en wisselkoersbeleid van De Nederlandsche Bank in 1973 en begin 1974. Door het steunen van de guldenkoers en het kunstmatig laag houden van de officiële rentetarieven ontstond er in die periode een grote geldmarktkrapte, gepaard gaande met geldmarktrentes die boven de bancaire debetrente en de officiële tarieven van de Bank uitgingen. Het gevolg was substitutie van kasgeldleningen door bankkrediet en van girale- en spaartegoeden door termijndeposito's. Het resultaat was het exploderen van de groei van bankkrediet (kort en lang) en van de secundaire en totale liquiditeitenmassa, en het volledig inzakken van de groei van de primaire liquiditeitenmassa.

In het licht van deze gebeurtenissen is de uitspraak van belang die Dr. Zijlstra in zijn Algemene overzicht van het *Jaarverslag 1974* doet, en waarbij hij de aloude Nederlandse opvatting over wat geldpolitiek behoort te zijn bevestigd. „Monetair beleid behoort naar zijn aard *hoeveelheidsbeleid* (curs. P.K.) te zijn, daaruit resulteren de rentestanden” (blz. 22). En voorts: „Een monetaire verruiming tot stand gebracht, uitsluitend terwille van een gewenst rentepeil, brengt het beleid op het verkeerde, namelijk inflatoire, pad” (blz. 22). Met andere woorden: monetaire politiek is quantumpolitiek, geen rentepolitiek. Het rentepeil is resultante, nooit doelstelling, hoogstens randvoorwaarde.

Dr. Zijlstra's uitspraken omtrent de geldpolitiek zijn geruststellend. Toch resteert er nog een probleem: op welk quantum dient het monetaire beleid zich te richten, op de primaire of op de totale liquiditeitenmassa? Gewoonlijk is de keuze amper een probleem omdat de groeitempi van beide massa's zich veelal parallel bewegen. Slechts wanneer de groeivoeten tegen elkaar in gaan lopen zoals in 1973 en begin 1974 het geval was als gevolg van de gevoerde rente- en wisselkoerspolitiek wordt de keuze belangrijk. Uit hetgeen eerder in deze bespreking aangaande de volumerecessie en de prijsstijgingen naar voren is gebracht, moge blijken dat schrijver dezès in zulke gevallen het verloop van (de groeivoet van) de *primaire* liquiditeitenmassa de meest betrouwbare en efficiënte indicator vindt van de aard van het gevoerde monetaire beleid en van de impuls die dat beleid uitbrengt op inflatie en economische activiteit.

Zoals bekend prefereert De Nederlandsche Bank de groei in de som van primaire en secundaire liquiditeiten als indicator van het gevoerde beleid. Op grond van deze indicator was het monetaire beleid in 1974 nog steeds uiterst expansief. Van jaarulultimo op jaarulultimo groeide de totale liquiditeitenmassa met 20% tegen 22% in 1973. *Gemiddeld* over 1974 groeide de totale liquiditeitenmassa zelfs met 22,6% tegen 18,1% in 1973. Wat is de verklaring voor deze ietwat buitengewone quantumpolitiek? De verklaring is dat de Bank gezien de conjuncturele toestand niet restrictief wilde zijn. „De monetaire autoriteiten hebben in 1974 niet gestreefd naar een verkrapping van de eind 1973 vrij ruime liquiditeitspositie van de eco-

nomie, doch het beleid was gericht op het voorkomen van een verdere verruiming. Reden hiervoor was de vrees dat een monetaire verkrapping in de gegeven economische situatie vooral tot een (verdere) verzwakking van de volumeconjunctuur, met de daaraan verbonden stijging van de werkloosheid, zou leiden” (blz. 75). Niet restrictief betekent in dit verband een groei van de totale liquiditeitenmassa met rond 20%! En dat niet omdat zulk een groeivoet optimaal is. Om dat te beoordelen behoeft de betrokken groeivoet slechts gesteld te worden tegenover zowel de trendmatige als de voor 1974 geldende groeivoet van het bruto nationale produkt tegen constante prijzen (d.w.z. gecorrigeerd voor de inflatie), welke resp. 4% en 2% bedroeg. De rationalisatie is veeleer dat elke teruggang van het groeitempo van de liquiditeitenmassa als restrictief dient te worden beschouwd, onafhankelijk van het voorafgaand niveau ervan. En in dit geval was het voorafgaande niveau van de groeivoet van de liquiditeitenmassa dat van 1973, zijnde zeer hoog (gemiddeld 18,1%), ver uitgaande boven de reële groei van het bruto nationale produkt (4,6%) en het resultaat van een rentepolitiek in plaats van een hoeveelheidspolitiek. Daarmee was in 1974 het monetaire beleid min of meer de gevangene geworden van een voorafgaand inadequaat beleid.

Van de groei van de totale liquiditeitenmassa met 20% (op jaarulultimo-basis) zijn bijna 6 punten toe te schrijven aan de liquiditeitstoevoer uit het buitenland, rond 16 punten zijn toe te schrijven aan de korte- en lange-kredietverleningen door het bankwezen, terwijl de overheid liquiditeiten vernietigde met 2 punten. De sterke toevloed van liquiditeiten uit het buitenland en via het bankwezen resulteerde uit de wens van de Bank zich te houden aan het Europese valuta-arrangement, hetgeen een belangrijke mate van wisselkoersstabiliteit meebrengt voor met name de kleine deelnemende landen en begrenzingen oplegt aan het monetaire beleid (16), en voorts uit de wens van de Bank om niet verkrappend op te treden. De consequentie van beide wensen was dat de Bank in 1974 voor f. 3,7 mrd. aan deviezen moest opkopen op uiterste koersen, met name ter ondersteuning van de koersen van de Duitse Mark en de Noorse Kroon. Daarnaast verlaagde de Bank haar discontotarieven en de rente-opslag voor overschrijdingen door de banken van de voor hen geldende limieten (contingenten) aan het gemiddelde beroep op de centrale bank. Voorts trachtte de Bank optredende krates op de geldmarkt te verminderen door het uitvoeren van valutaswaps met de banken. Al met al bood dit beleid genoeg tegenwicht tegen geldmarktverkrappende werking van de expansie van de bankbiljettencirculatie en het omvangrijke liquiditeitsoverschot van het Rijk om per saldo toch nog een geldmarktverruiming tot stand te brengen. Hierdoor bleven excessieve kratesituaties op de geldmarkt zoals die in 1973 achterwege. Mede daardoor vertoonden de geldmarktrentes in de tweede helft van 1974 een tendens tot daling. Dalende geldmarktrentes gepaard aan de versnelde rendementsdalingen op het geïnvesteerd vermogen zoals weerspiegeld in de dalende bezettingsgraad van de kapitaalgoederenvoorraad (17) remmen de relatieve substitutie van primaire liquiditeiten in hoger rentende alternatieve beleggingsvormen af en zullen uiteindelijk leiden tot een zekere mate van terugsluizen van termijndeposito's naar girale- en spaartegoeden.

14) Het betreft hier gemiddelden over vier kwartalen van de jaarlijkse groeivoeten tussen corresponderende kwartalen; zie tabel 1.

15) Voor een nadere analyse, zie de referentie in voetnoot 12. Het moet in dit verband tevens worden opgemerkt dat het te lijf gaan van prijsstijgingen met calculatievoorschriften en wachttijdregelingen en met het terugdraaien van de geldgroei niet alleen de gewenste matigende werking op de prijsstijging heeft, maar eveneens de ongewenste allocatieve verstoringen in de reële sfeer tot gevolg heeft (tekorten aan werkgelegenheid en produktie) waarop we in een voorafgaande paragraaf hebben gewezen.

16) Zie *Jaarverslag 1974*, blz. 76.

17) Dit is de achtergrond van de „gestegen liquiditeitsvoorkeur bij bedrijven, die aan een inzinking van de conjunctuur inherent pleegt te zijn”. Zie *Jaarverslag 1974*, blz. 75.

Het probleem is dat mede door de gevoerde rentepolitiek van de laatste jaren het door het publiek aangehouden bedrag aan termijndeposito's sedert 1972 nagenoeg verdrievoudigd is. De gevaren die hierin schuilen voor een toekomstige versnelling van de groei van de primaire liquiditeitenmassa zijn niet denkbeeldig. Zoals uit de voorafgaande tabel blijkt, vertoonde de groeivoet van de primaire liquiditeitenmassa reeds in de loop van 1974 een neiging tot toeneming zodanig dat op jaarultimobasis de groeivoet weer ruim 12% bedroeg. Continuering van een dergelijke groeivoet oefent op de wat langere duur een inflatoire kracht uit op het prijsniveau, met alle gevolgen van dien voor de inflatie, de inflatieverwachtingen, de belastingdruk, de loonvorming, de bedrijfsrendementen en de werkgelegenheid. We dienen van het recente verleden iets te leren. De groeivoet van de geldhoeveelheid, hoe ook gedefinieerd, moet voor de toekomst gestabiliseerd worden op het niveau van de trendmatige groei van de reële productie. En eens moet daarmee begonnen worden.

Conclusies en remedies

Na bestudering van het Jaarverslag en van het Algemene overzicht van de President lijkt de conclusie duidelijk: de conjuncturele en structurele malaise van onze economie in 1974, welke ons ook dit jaar nog zal vergezellen, is het gecumuleerde gevolg van de zowel in binnen- als buitenland gevoerde budgettaire en monetaire politiek en van de olieprijsverhoging. De binnenlandse begrotings- en monetaire politiek was in de vijfjaarsperiode voorafgaande aan 1972 te expansief en sindsdien te contractief (c.q. niet expansief genoeg). En gedurende al deze jaren nam de belasting- en premiedruk gestaag en fors toe. Daaroverheen kwam tenslotte in 1974 de olieprijsverhoging en de restrictieve monetaire- en begrotingspolitiek in de wereld rondom ons. De gevolgen waren eerst toenemende inflatie, toenemende belasting- en premiedruk, toenemende arbeidsinkomensquote, dalende rendementen en tot slot een afnemende wereldhandel, bij elkaar resulterend in conjuncturele en structurele werkloosheid.

De remedies voor het opheffen van deze situatie lijken duidelijk. Het begrotingsbeleid dient zich te richten op een forse permanente *verlaging* en vervolgens op een *stabilisatie* van de belasting- en premiedruk alsmede van de fiscale impuls die de overheidsbegroting jaarlijks op de economie uitbrengt. Het monetaire beleid dient zich te richten op een geleidelijke *verlaging* c.q. *stabilisatie* van de groeivoet van de geldhoeveelheid tot een niveau gelijk aan de trendmatige groei van het reële bruto nationale produkt bij volledige bezetting. Het prijs- en inkomensbeleid dient zich te richten op *opheffing* van alle prijsmaatregelen, inclusief minimumlonen en huurbeheersing, vanwege de dislocaties die dit type beleid tot gevolg heeft in de reële sfeer (productie en werkgelegenheid) 18).

Hoe dient het in het achter ons liggende alsmede het voor dit jaar aangekondigde beleid in dit licht beoordeeld te worden? Het begrotingsbeleid heeft in 1974 gewoon de boot gemist. Aan de uitgavenkant was het werkelijke gedrag van de overheid niet bijzonder stimulerend en aan de inkomstenkant werden per saldo de belastingopbrengsten autonoom verhoogd met een bedrag van f. 0,7 mrd. Dit vanwege het niet door laten gaan van de inflatiecorrectie, en niettegenstaande enige tot belastingvermindering leidende tariefswijzigingen. Voor 1975 lijken voorshands de vooruitzichten beter. De pakketten maatregelen sinds november 1974 impliceren voor 1975 een belangrijke opwaartse impuls op de economie. Naar onze mening ligt evenwel het accent van de aangekondigde maatregelen te veel op de overheidsuitgaven en te weinig op een *permanente* lastenvermindering. In dat verband hebben we ook onze twijfels aan het structureel optrekken van het overheidstekort, met f. 0,5 mrd. in 1974 en met f. 1,5 mrd. in 1975. Deze maatregelen gaan ervan uit dat het beslag van de

investeringen in vaste activa van de private sector op de nationale middelen zoals in de laatste jaren ook in de toekomst kleiner zal zijn dan gemiddeld over de jaren 1968/1971 het geval was en dat de overheid dit verminderde beslag moet opvullen. Maar het verminderde beslag van de private investeringen is juist de belangrijkste bron van onze structurele problemen, ook volgens het Jaarverslag. Wat nodig lijkt, is niet zozeer een structureel groter beslag van de overheid, maar veeleer een structureel groter beslag van de private investeringen in vaste activa op de nationale middelen. Permanente lastenvermindering is de manier om dat te bereiken. Uitgangspunt is daarbij de veronderstelling dat, in termen van de creatie van arbeidsplaatsen en in termen van de arbeidsproductiviteit per toegevoegde arbeidsplaats, de overheidsuitgaven de mindere zijn van de uitgaven aan bedrijfsinvesteringen.

Het loon-, prijs- en huurbeleid heeft in 1974 ook niet bijgedragen aan de vermindering van de druk op de rendementen op het geïnvesteerd vermogen (in outillage, gebouwen, woningen enz.). Integendeel. En voor 1975 lijkt dit beleid niet veel van dat van 1974 te zullen verschillen zodat van daaruit geen grote bijdragen mogen worden verwacht voor de oplossing van onze structurele problemen.

Het monetaire beleid lijkt in 1974, gemeten aan het verloop van de primaire liquiditeitenmassa, ten aanzien van zowel de volumeconjunctuur als de prijsinflatie restrictief te zijn geweest. Gemeten aan het verloop van de totale liquiditeitenmassa was het beleid conjunctureel neutraal, maar qua prijspeil inflatoir. Over het monetaire beleid voor 1975 valt weinig te zeggen. De Nederlandsche Bank kondigt tot nu toe niet vooraf aan wat haar doelstellingen zijn in termen van liquiditeitsgroei. En het aankondigen van te handhaven liquiditeitsquoten is amper indicatief voor het te verwachten beleid aangezien deze, bij een voldoende meegaande geldgroei, relatief constant gehouden kunnen worden bij elk willekeurig percentage prijsstijging en produktiegroei. Voor 1975 is het te hopen dat de Bank zal trachten de sinds eind 1974 optredende acceleratie van de groei van de primaire liquiditeitenmassa te stabiliseren op het peil nodig ter financiering van de trendmatige groei van de reële productie. Voorts is het te wensen dat de Bank wegen zal vinden om de primaire en totale liquiditeitenmassa in de toekomst op hetzelfde (adequate) groeispoor te brengen. Het is daarbij zeer te hopen dat de Bank niet al te spoedig naar het laatste middel grijpt, zijnde de herinvoering van elementen van het systeem van directe kredietbeheersing (plafonds), maar integendeel zo lang mogelijk zal trachten haar doelen te bereiken via beïnvloeding van de geldmarkt. Daarbij zou het de flexibiliteit en effectiviteit van het huidige systeem van indirecte kredietbeheersing zeer ten goede komen indien de Bank de beschikking had over een uitgebreider openmarktpolitiek-instrumentarium, zodat zij minder afhankelijk werd van het op korte termijn vrij inflexibele systeem van liquiditeitsreserve-regelingen, contingenten en officiële tarieven. Daarvoor is het evenwel nodig dat de Bank over een voldoende omvangrijke openmarktportefeuille aan geld- en kapitaalmarkt materiaal kan beschikken, hetgeen reeds al te lang niet het geval is.

Een laatste opmerking tenslotte met betrekking tot het hierboven gevoerde pleit voor *stabilisatie* van de geldgroei, de fiscale impuls en de belastingdruk. Waarom stabilisatie van de beleidsinstrumenten in plaats van ze te gebruiken voor

18) Met zo'n voorstel maakt men tegenwoordig geen vrienden. Toch behoeft men geen lid te zijn van Nederlands grootste oppositiepartij om zo'n voorstel serieus te overwegen, vooral als het noodzakelijke complement ervan volgens schrijver dezes dient te zijn de invoering van een systeem van negatieve inkomstenbelasting, uitgevoerd door de belastingdienst en in de plaats komend van het huidige versplinterde, ondoorzichtige, stimulans-arme en vaak onwaardige systeem van sociale uitkeringen dat we nu hebben. Voor een voorstel in deze richting, zie *Income security for Americans: recommendations of the public welfare study*, Report of the Subcommittee on Fiscal Policy, Joint Economic Committee of the US Congress, december 1974.

Vermogensaanwasdeling?

Ja, maar in realiseerbare vorm

DR. F. L. G. SLOOFF

Een belangrijk onderdeel van de vorige maand verschenen Interim-nota inkomensbeleid handelt over de vermogensaanwasdeling (vad). In dit artikel gaat Dr. Slooff na of de in deze nota gepresenteerde vad sociaal-economisch verantwoord en uitvoerbaar is. Dr. Slooff, die in 1969 promoveerde op het proefschrift Vermogensaanwasdeling, is niet erg gelukkig met de regeringsplannen t.a.v. de vad. Hij concludeert dat deze plannen moeilijk uitvoerbaar zijn omdat de vad zowel landelijk als ondernemingsgewijs wordt ingesteld. Dit leidt ertoe dat er nogal wat mogelijkheden zijn om de vad te ontduiken. Dr. Slooff pleit voor een vad, die per onderneming wordt uitgevoerd.

1. De regeringsvoorstellen en de vereisten waaraan vad moet voldoen

In de op 9 mei jl. verschenen *Interim-nota inkomensbeleid* van de Nederlandse regering zijn de hoofdlijnen gegeven voor een regeling inzake vermogensaanwasdeling voor werknemers van aan de vennootschapsbelasting onderworpen

„fine tuning” van de economie zoals de Keynesiaans georiënteerde aanhangers van een economisch-politiek activisme traditioneel propageren? Hier zijn wij het met Dr. Zijlstra eens als hij schrijft: „... het besturen van het economisch leven is nu eenmaal geen precisiewerk. De gang van zaken leert opnieuw dat bij het economisch beleid voorkomen beter dan genezen is” (blz. 19). Het inzicht groeit dat voor een succesvolle „fine tuning” van de economie onze kennis van het economisch proces te kort schiet. Voorts lijkt het uitgesloten om met voldoende precisie op de economie afkomende verstoringen vooraf te voorspellen. En dat laatste is nodig wil men, gezien de aanwezige vertragingen in de uitvoering en het effect van maatregelen, het economisch-politieke instrumentarium op activistische wijze en met enige kans van slagen hanteren ter compensatie van de (ongewenste) effecten van die verstoringen. Tenslotte groeit het inzicht dat het economisch-activistische beleid van de laatste jaren, niettegenstaande de goede (anticyclische) bedoelingen, vaak zelf als een belangrijke verstoringe factor op de economie heeft ingewerkt. Op deze gronden preferereert een risicomijder voor stabilisatie van, in plaats van activisme in, het economische beleid.

P. Korteweg

ondernemingen. De bedoeling van deze bijdrage is na te gaan in hoeverre de geschetste opzet in de *Interim-nota inkomensbeleid* voldoet, indien de regering streeft naar een sociaal-economisch verantwoord, politiek haalbaar en goed uitvoerbaar stelsel van vermogensaanwasdeling (vad) 1). Het lijkt dan gewenst:

- de regeling eenvoudig te houden;
- aansluiting te zoeken aan de al bestaande vormen van winstdeling;
- met een opzet te komen, die zoveel mogelijk is afgestemd op de programma's van de regeringspartijen, zo weinig mogelijk weerstanden bij het bedrijfsleven oproept en zo weinig mogelijk de financiële positie van het rijk aantast.

Verder behoort de regeling mede gericht te zijn op de verwezenlijking van de volgende doeleinden:

- een blijvend gelijkmatiger verdeling van inkomens, vermogens en macht;
- verhoging en zeker geen verlaging van de rentabiliteit en liquiditeit van het bedrijfsleven;
- bevordering en zeker geen aantasting van de werkgelegenheid;
- bestrijding en zeker geen bevordering van de inflatie.

De regering denkt voor de „voorlopige regeling” aan een systeem waarbij:

- fiscale gegevens als grondslag dienen voor het bepalen van de winst van de betrokken ondernemingen;
- de werknemers delen in de winst na aftrek van belastingen en een nader te bepalen percentage van de loonsom in het betreffende jaar;
- van de zo berekende „overwinst” een nader te bepalen percentage naar de werknemers gaat, waarvan een gedeelte naar het eigen personeel van de onderneming en de rest naar alle werknemers, die nog geen afdoende pensioenvoorziening hebben;
- de aanspraken van de werknemers verplicht belegd worden in één nationaal fonds en gedurende een bepaalde periode geblokkeerd blijven.

2. De beloning van de kapitaalverschaffers

In de literatuur over vad wordt gewoonlijk gesteld, dat de werknemers pas in de resterende overwinst mogen delen, nadat eerst de aandeelhouders een redelijke beloning over het gehele eigen vermogen van de onderneming (aandelenkapitaal plus reserves) hebben ontvangen. Omdat de regering

1) Ik neem aan, dat het voor de lezers van ESB niet nodig is een uiteenzetting te geven over de terminologie. Eventueel raadplege men: *Bezitsvorming door vermogensaanwasdeling* van de drie vakcentrales (1964), *Advies inzake vermogensaanwasdeling en andere instrumenten van bezitsvormingsbeleid* van de SER (1968) en *Vermogensaanwasdeling* van F. L. G. Slooff (1969).

op korte termijn het vaststellen van het (fiscale) eigen vermogen evenmin doenlijk achtte als het voorschrijven van een gepaste primaire kapitaalbeloning voor de grote diversiteit van ondernemingen, is in de *Interim-nota* het denkbeeld naar voren gebracht in plaats daarvan op de winst een percentage van de loonsom in het betreffende jaar, of ten minste f. 250.000, in mindering te brengen alvorens de werknemers in de overblijvende winst (bijv. voor 10% stelt de nota) te laten delen. Dit leidt uiteraard tot minder „overwinst” voor de meer arbeidsintensieve ondernemingen. Het is echter niet zonder meer zo, dat produktiegemeenschappen het onder de huidige omstandigheden moeilijker hebben naar gelang zij meer arbeidsintensief zijn. Kijk maar eens naar de banken, verzekeringsmaatschappijen e.d.

Voorts — en dit is belangrijker — is de loonsomstijging een verkeerd gekozen maatstaf. Er is geen relevante relatie tussen een aftrek voor de loonsom en de omvang van een redelijk rendement over het eigen vermogen. De gekozen grondslag zal in feite, zoals de regering tussen de regels door erkent, tot resultaat hebben, dat van de loonintensieve ondernemingen, waarin het grootste gedeelte van de winst aan de factor arbeid is toe te schrijven, relatief de minste winst naar de arbeid gaat.

3. Landelijke en ondernemingswijze vad

Een volgende belangrijke keuze van de regering is die van het splitsen van de voor werknemers te bestemmen winst in een gedeelte, dat wordt toegekend aan het personeel van de betreffende onderneming (ondernemingswijze winstdeling) en in een gedeelte, dat naar een nationaal verzamelbekken gaat, waaruit alle loontrekkers hier te lande die aan de gestelde voorwaarden voldoen, een aanspraak krijgen (landelijke winstdeling).

Het bij een landelijk stelsel verplicht afstaan van winst door een onderneming aan buitenstaanders zal zowel bij het personeel als bij de leiding weerstanden oproepen. Hun beider streven zal er veelal op gericht zijn het winstdeel, dat voor overheveling naar een nationaal verzamelbekken in aanmerking komt, zo klein mogelijk te houden ten voordele van de eigen produktiegemeenschap; onder meer door een hierop afgestemde spreiding in tijd en ruimte van de winst. Voor een landelijk vad-stelsel zal daardoor de commerciële jaarrekening in geen geval als basis geschikt zijn. Maar het gebruik van de met meer objectieve richtlijnen verkregen fiscale cijfers zal eveneens tot veel problemen leiden, indien de regering tot een volgens bedrijfseconomische maatstaven aanvaardbare winstbepaling wil komen.

In de belastinggegevens zijn wellicht oude verliezen, investeringsaftrekken, vervroegde afschrijvingen, afschrijvingen volgens een ijzeren voorraadstelsel, sociaal moeilijk te aanvaarden uitgaven, voorlopig onbelaste reserveringen e.d. verwerkt, en zijn activa gewaardeerd op basis van de historische aanschaffingsprijs of zelfs lager in plaats van tegen een reële waarde. Het fiscale winstbegrip is voorts zo ruim, dat het niet zwaar valt winst naar de toekomst te verschuiven door lasten naar voren te halen, bijv. op het gebied van (het afschrijven van) onderzoek of door de zogenaamde „coming back service” voor pensioenen. Vooral bij groeiende ondernemingen valt in de daarvoor in aanmerking komende jaren heel wat weg te werken zonder dat er andere benadeelden behoeven te zijn dan de buiten de onderneming staande gerechtigden tot het nationale fonds (en de fiscus?). Rijke aandeelhouders gaan er eveneens op vooruit, indien door middel van rigoureuze afschrijvingen en overdreven voorzieningen de koers van hun bezit wordt gedrukt, want dit leidt tot minder vermogensbelasting. Hoeveel inspanning het verantwoord vaststellen van de vele posten op de balansen en de resultatenrekeningen ook mag vergen, door een afdoende controle lijken op dit gebied al te grote ontwijkingspogingen te ondervangen.

Lastiger zal het wegwerken van winst door het toeschuiven

aan het bestuur en het personeel van allerlei mogelijke extra's in de vorm van te goedkoop verschaft diensten, goederen en woningen, door het gebruik van vervoermiddelen op kosten van het bedrijf, door hoog opgeschroefde prestatiepremies en representatievergoedingen, door extra sociale voorzieningen, gratificaties enz. zijn tegen de gaan. Bovendien zullen verscheidene posten nog een grotere aftrek voor de loonsom geven. Zal tenslotte het aantal concerns niet toenemen, dat via transacties met dochterondernemingen, waar dit het beste uitkomt, meer of minder boekwinst gaat kweken dit mede ten nadele van de belastingontvangsten, zonder dat de Nederlandse fiscus daar iets tegen doet? Of gaat de overheid ingrijpen in allerlei private regelingen en overeenkomsten? Behalve de wijze van balansopstelling en winstbepaling zal zij dan alle lonen, tantièmes, gratificaties en secundaire beloningen (met inbegrip van die voor directies en commissarissen), de winstverdeling binnen de produktiegemeenschappen alsmede de omvang en vorm van de inbreng in het nationale fonds dwingend moeten opleggen ten einde een nog enigszins aanvaardbare, de rechtvaardigheid niet te veel geweld aandoende uitkomst te verkrijgen. Er zou zodoende nagenoeg geen vrijheid voor het bedrijfsleven meer resteren. Regelt de overheid niet alles in verregaande mate dan zal een landelijk systeem van vermogensaanwasdeling vrij spoedig een bron van conflicten en een lege dop blijken te zijn.

Een *ondernemingswijze vad* kan veel soepeler ingang vinden. Binnen een raamregeling van de overheid, om tot een zo breed mogelijke toepassing te komen, valt alles te regelen in overleg tussen de bedrijfsleiding, de medewerkers en de aandeelhouders. Hierbij kan de commerciële resultatenrekening, zeker wanneer de wettelijke voorschriften voor de verslaglegging nog wat worden verijnd, wél als grondslag voor de toerekeningen dienst doen. Dit geschiedt reeds op grote schaal bij de bestaande winstdelingsregelingen voor werknemers alsmede bij de winstverdeling tussen besturen en aandeelhouders. Een eventueel aanwezige winstdelingsregeling voor het personeel (in 1970 al ruim 650) valt gemakkelijker in deze vad-opzet in te passen. Het is zelfs vereist de werknemers aanspraken te geven op een gedeelte van de totale overwinst. Wanneer zij alleen gerechtigd zijn tot de vad, de ingehouden overwinst, en niet tot het uitkeerbare gedeelte, dan kan hun werkgever hen, door de uitkering van hoge dividenden en het zoveel mogelijk aantrekken van vermogen via de kapitaalmarkt, met vrijwel lege handen naar huis sturen. Anderzijds zal niet steeds de gehele, de werknemers toekomende overwinst nodig zijn voor investeren.

Bij een *ondernemingswijze winstdeling* is het van veel minder belang dan bij een landelijk stelsel om de winst jaarlijks zo exact mogelijk vast te stellen. Wanneer de winst in een bepaald jaar aan de lage kant is berekend, worden geen werknemers van andere ondernemingen benadeeld en de eigen medewerkers kunnen volgende jaren wat meer aanspraken krijgen. De grootste kans op onenigheid zie ik bij multinationale concerns. Eigenlijk zouden al hun werknemers, waar ook ter wereld werkzaam, moeten delen in de winst van het concern. Indien dit niet valt te verwezenlijken, is het niet zo vanzelfsprekend als soms wordt gesteld, dat dan de mede dank zij buitenlandse werknemers gemaakte winst wél aan Nederlandse aandeelhouders en bestuurders, maar niet aan andere Nederlanders mag toevallen. Sluit men Nederlandse werknemers hiervan uit dan rijst immers het probleem, dat wellicht zoveel mogelijk winst zal worden weggevoerd naar concern-onderdelen over de grenzen.

De regering heeft de verwachting uitgesproken, dat vad mede zal helpen de lonen te matigen, doordat de werknemers, indien zij een matige loonsom aanvaarden, later bij meevallende bedrijfsresultaten een groter winstpart zullen ontvangen. Dit geldt echter alleen voor de *ondernemingswijze vad-aanspraken*. Van een *ondernemingswijze winstdeling* zal voorts een gunstiger uitwerking op de werksfeer en op de arbeidsprestaties uitgaan. Waarschijnlijk zullen de

ondernemingen door een hogere produktiviteit een gedeelte van de toekenningen aan de werknemers „terugverdienen”. Een landelijk systeem zal eerder negatief uitwerken op de produktiviteit, doordat in feite geld van goedgaande produktiegemeenschappen naar personeel van minder florerende bedrijven wegvloeit. Zo worden tevens de economische groei en de werkgelegenheid ongunstig beïnvloed. De ondernemingsleiding zal een afdracht voor landelijke vad als kosten beschouwen, die zij in de prijzen tracht door te berekenen. De neiging tot doorberekenen lijkt geringer, wanneer een gedeelte van de ingehouden overwinst in plaats van naar de aandeelhouders naar de eigen werknemers gaat. De mogelijkheid tot doorberekenen zal steeds worden beperkt doordat het blokkeren van de werknemersaanspraken nauwelijks ruimte laat voor meer consumptie.

Naar gelang een groter gedeelte van de overwinst wordt bestemd voor een landelijke deelgerechtigdheid, zullen uiteraard de nadelen daarvan zwaarder wegen. De regering wil (voorlopig?) slechts een laag percentage van de overwinst voor de werknemers bestemmen (genoemd is 10%), maar zij stelt wel, dat daarvan het grootste gedeelte (dit kan volgens een gegeven voorbeeld 80% zijn) voor algemene deelgerechtigdheid beschikbaar moet komen. De geneigdheid om middelen aan de landelijke deelgerechtigdheid te onttrekken, wordt nog in de hand gewerkt doordat omvangrijke winsten vooral voorkomen bij ondernemingen, die al een zo goede pensioenvoorziening hebben, dat eigen werknemers wellicht buiten de algemene vad-toekenningen ten bate van de oudedagsvoorziening zullen vallen. Zal dit voor velen niet een wat overtrokken vorm van solidariteit zijn?

Waarom heeft de regering, als zoveel vóór een ondernemingsgewijs en zoveel tegen een landelijk stelsel pleit, toch voor een gemengd stelsel van beide gekozen? Voornamelijk, krijgt men de indruk, om een grotere gelijkheid in inkomens tussen de werknemers te bereiken. Dit is uiteraard een lovenswaardig doel, maar is het haalbaar langs de in de *Interim-nota* uitgestippelde weg? De nota geeft daar geen inzicht in. Het is dan ook nog een open vraag of een algemene ondernemingsgewijze winstdeling, met investeringsloon waar vad niet van toepassing is (zie onder punt 5) — vooral over een wat langere periode gezien — tot minder gelijkheid zal leiden dan het door de regering voorgestelde systeem, indien men bij het eerstgenoemde stelsel de winstaanspraken voor de factor arbeid zo goed mogelijk afstemt op de mate, waarin deze laatste, in geld uitgedrukt, bijdraagt aan het totstandkomen van de toegevoegde waarde. Zo krijgen bij kapitaalintensieve bedrijven weinig werknemers een relatief klein gedeelte van de winst en bij arbeidsintensieve veel werknemers een relatief groot gedeelte 2). In het regeringsstelsel komt, dank zij de aftrek voor de loonsom, relatief het minste beschikbaar in de ondernemingen met de meeste werknemers. Dit poogt men recht te trekken door eigen werknemers 50% van de overwinst voor arbeid te geven tot maximaal 5% van de loonsom, doch van het meerdere slechts 20%. In tegenstelling tot de huidige praktijk bij winstdeling, kan men bij een vad-regeling, die mede een grotere gelijkheid beoogt, gelijke bedragen per werknemer geven. Verder zijn extreme winsten in bepaalde bedrijfstakken tegen te gaan door een goede prijscontrole. Deze zal tevens moeten voorkomen, dat werkgevers, aandeelhouders en werknemers binnen een bepaalde bedrijfstak of onderneming één lijn trekken om zoveel mogelijk onderling te verdelen ten koste van de consumenten.

Individuele en/of eenmalige winstuitschieters zijn te ontvangen door het invoeren van een progressie in de vennootschapsbelasting voor winsten boven een bepaald percentage van het eigen vermogen, met eventueel een zekere mate van middeling. (Door zo'n progressie zou mede het ontgaan van inkomstenbelasting via BV's zijn terug te dringen). Het zal voor de fiscus een hele opgave zijn om het vermogen op een verantwoorde wijze vast te stellen, maar die komt voor een overeenkomstig probleem te staan, wanneer de regering in een later stadium voor een „zuiverder vad-stelsel” winst tot

Dienstverlening

Het gaat niet goed met de dienstverlening in Nederland. In de afgelopen jaren is in de detailhandel de bezorging steeds verder teruggelopen terwijl steeds meer winklen geen winkels meer kennen. In het ambacht doet zich eenzelfde ontwikkeling voor. De fietsenmaker, de schoenlapper, de schilder, maar ook de loodgieter en de timmerman zijn in veel gevallen uit het stads- en dorpsbeeld verdwenen.

De situatie ziet er ook voor 1975, aldus ramingen van het EIM, niet zo rooskleurig uit. Bij een verwachte prijsstijging van 9% is in 1975 wederom geen sprake van een reële stijging van het inkomen van zelfstandigen, laat staan dat de opgelopen achterstand van 1974 zal worden ingehaald.

Voor de detailhandel in voedings- en genotmiddelen verwacht het EIM in 1975 voor het eerst een daling van het aantal werknemers met 2%, terwijl die van zelfstandigen hetzelfde blijft, nl. 4,5%. Andere ongunstige vooruitzichten voor deze branche zijn: het inkomen van de zelfstandige daalt nominaal met 1%, terwijl de loonkosten met 13% stijgen.

Voor de ambachten zijn de vooruitzichten eveneens ongunstig. De omzet neemt reëel af, de loonkosten stijgen en de arbeidsproduktiviteit neemt, als gevolg van de daling in het volume van de omzet, af. De daling in het arbeidsvolume wordt vooral veroorzaakt door de ontwikkeling in de dienstverlenende ambachten, zoals kappersbranche, broodbakkers- en schoenherstellersbedrijven.

Zoals o.a. bij de milieuverontreiniging bleek, reageert de samenleving pas op dergelijke negatieve ontwikkelingen wanneer z.g. „kritische grenzen” zijn overschreden. Men kan zich echter terecht afvragen of er bij de dienstverlening in feite al geen kritische grenzen zijn overschreden. Blijkbaar liggen deze drempelwaarden voor de dienstverlenende ambachten erg hoog. Jammer voor die ouden van dagen, die slecht ter been zijn. Jammer voor degenen, die milieubewust zijn en hun kapotte fiets willen laten repareren.

J.K.

een bepaald percentage van het vermogen wil vrijstellen van de vad-heffing. Misschien zal een aantal ondernemers de belastingschijven met een hoger tarief trachten te ontwijken. Dit gaat dan echter niet ten koste van het vad-stelsel en komt wellicht ten goede aan de eigen werknemers of de consumenten in het algemeen. Elke vad voor personeel betekent overigens onweerlegbaar een afneming van de ongelijkheid tussen degenen die thans alleen de winst ontvangen en de werknemers, die daarvan nog niets krijgen, ook al gaat meer naar sommige werknemers dan naar anderen. Tenslotte zullen bij het gemengde stelsel met zijn administratieve rompslomp, frustraties voor het bedrijfsleven en mogelijk negatieve invloed op de produktiviteit, niet alleen de werknemers als totaliteit vrijwel zeker minder ontvangen dan bij een onder-

2) Zie voor cijfers hierover mijn *Vermogensaanwasdeling*, blz. 167 e.v., waar ik bij vrij extreme onderstellingen omtrent arbeidsintensiteit tot een jaarlijks maximum van f. 1.500 en een minimum van f. 710 per werknemer kwam bij een gelijk winstpercentage van 10% over het eigen vermogen. Deze verschillen kunnen uiteraard nog worden beïnvloed door fluctuaties in het winstpercentage.

nemingsgewijze winstdeling, maar ook de uitwerking op de nationale economie zal ongunstiger zijn.

4. Belastingheffing over vad-toekenningen

In de *Interim-nota* is voorgesteld de ondernemingen niet vrij te stellen van vennootschapsbelasting voor de vad-toekenningen aan werknemers. Op zich zelf is dit juist. Het is vanuit fiscaal oogpunt moeilijk verdedigbaar om wél vennootschapsbelasting te heffen over winst voor kapitaalverschaffers, maar niet over winst voor werknemers. Overeenkomstig de geldende wet zijn winsttoekenningen aan werknemers evenwel als loonkosten vrijgesteld van vennootschapsbelasting. De regering zal heftige weerstand oproepen door een ander standpunt tegenover vad in te nemen dan zij tot dusver tegenover winstdeling deed. Het lijkt in geen geval bevorderlijk voor de haalbaarheid van de regeringsvoorstellen om voor met vad vergelijkbare winstdelingsspaarregelingen de vrijstelling te handhaven en over aanspraken uit een wettelijk opgelegde vad-regeling wel vennootschapsbelasting te heffen. De afwijzende houding van de regering tegenover belastingvrijdom voor de wettelijke vad-regeling is wél begrijpelijk in het licht van het verlies aan overheidsinkomsten dat zij vreest. Deze vrees is gerechtvaardigd bij een — ten dele — landelijk systeem, dat geen of nauwelijks hogere winsten uit extra produktiviteitsverbetering oplevert en de neiging tot belastingontwijking, mede door winsten naar het buitenland over te hevelen, zal vergroten. Een enkel ondernemingsgewijze vad-regeling zal minder nadelige gevolgen hebben voor de staatskas. Mogelijk wordt daarbij het belastingverlies uit hoofde van de toekenningen aan werknemers enigermate goed gemaakt door een winsttoeneming uit extra produktiviteitsverbeteringen en matiger loonstijgingen. Verder zijn lagere belastingontvangsten op te vangen uit de progressie in de vennootschapsbelasting, die onder punt 3 reeds ter sprake kwam. In een later stadium kan de regering dan zien hoe eventueel toch nog tegenvallende belastingontvangsten te compenseren zijn, bijv. door een grotere progressie in de vermogensbelasting of de successierechten. Dit mede om het doeleinde van gelijkmatiger vermogens meer te benaderen.

Uit fiscaal oogpunt verdient daarnaast de aandacht, dat thans, behalve de hiervoor besproken vrijstelling van vennootschapsbelasting, bij *vrijwillige* winstdelingsspaarregelingen (tot een bedrag van f. 750 per jaar) voor de ontvangende werknemers gehele vrijstelling van inkomstenbelasting en van sociale premies is toegestaan, terwijl over de voor het personeel *verplichte* winstdelingsspaarregelingen (tot maximaal f. 856 per jaar), die onder de zogenaamde spaarloonregeling vallen, bij de werkgevers 15% wordt geheven ter compensatie van de belastingvrijstelling voor werknemers. De regering wil voor de wettelijke vad-regeling eveneens vrijstelling van sociale lasten en van inkomstenbelasting voor de werknemers geven, doch laat nog de mogelijkheid open voor een compenserende heffing, zoals voor spaarloon, ten laste van de werkgevers. Voor de ondernemingen lijkt het derhalve, wanneer de regeringsvoorstellen worden uitgevoerd, het gunstigst winstdelingsspaarregelingen op vrijwillige grondslag in te voeren, daarna volgen de verplichte winstdelingsspaarregelingen en het ongunstigste is een vad-regeling. Dit boeket van fiscale bepalingen zal behalve tot misverstanden, mogelijk ook tot onenigheid tussen werkgevers en werknemers en tussen verschillende groepen werknemers leiden, ter zake van het te kiezen winstdelingssysteem, en het zal het van de grond komen van de wettelijke vad-regeling niet in de hand werken.

5. Een uitvoerbaar vad-systeem

Het is jammer, dat de schrijvers van de *Interim-nota* het zich zo moeilijk maken door de keuze van een gemengd

landelijk én ondernemingsgewijs vad-stelsel. De gegeven oplossing is te beschouwen als een compromis tussen het vooral socialistische streven naar zoveel mogelijk gelijkheid en de vooral in confessionele kring levende gedachte van de onderneming als produktiegemeenschap, waarbinnen arbeid en kapitaal gezamenlijk de vruchten delen.

Waarom dat moeizame pogen om bij behoud van de huidige produktiewijze toch een maximale gelijkheid voor *werknemers* te bereiken? Zou het al niet een hele stap vooruit zijn, wanneer door ondernemingsgewijze vermogensaanwasdeling de ongelijkheid tussen de thans kleine kring van bezitters en de overwegend nog bezitsloze werknemers wordt verkleind; ook al zal dit dan niet meteen voor alle werknemers in gelijke mate het geval zijn. Wat overigens evenmin het geval zal zijn bij de oplossing die de regering aanbiedt. Te extreem hoge uitkeringen aan bepaalde groepen werknemers (en kapitaalverschaffers) zijn trouwens ook te voorkomen door een progressieve belasting van excessieve winsten. De gelijkheid kan verder worden bevorderd door de factor arbeid in de overwinst te laten delen overeenkomstig zijn bijdrage aan de produktie en door de werknemers binnen de onderneming gelijke bedragen te geven.

Waarom heeft de regering zich niet aangesloten bij de al jaren bestaande voorstellen van de vakbeweging, van de meerderheid van de SER en van de meeste grote politieke partijen hier te lande om een ondernemingsgewijze vad in te voeren? Zij had de uitwerking dan in verregeende mate aan het bedrijfsleven kunnen overlaten. Zij zou zich zelf kunnen beperken tot het geven van globale richtlijnen, bijv. omtrent:

- het minimumvermogen en/of het minimum aantal werknemers waarmede een onderneming onder de vad-regeling gaat vallen;
- de maximale hoogte van het primaire dividend;
- het minimale gedeelte van de overwinst dat naar de werknemers dient te gaan;
- de uiterste datum (die zou pas over enige jaren te stellen zijn), waarvóór de onderneming een vad-regeling moet laten ingaan.

Daarnaast dient de regering uiteraard zorg te dragen voor het redelijk veiligstellen van de aan de werknemers toegekende aanspraken en hun belegging. Hierop hoop ik in een volgende bijdrage nader in te gaan. Tenslotte zou de mogelijkheid open moeten blijven reeds bestaande winstdelingsregelingen in de vad-regeling in te bouwen.

Voor de werknemers die buiten de ondernemingsgewijze vad vallen, zou ik — evenals de vakcentrales en de SER 3) — aan investeringsloon willen denken. Dit heeft, voor zover het niet uit de winst kan worden betaald — in tegenstelling tot de vad — wél de neiging inflatoir te werken. Die werking zal echter worden afgeremd door de prijszetting van concurrenten, die geen prijsverhoging (behoeven) toe (te) passen en door het blokkeren van de werknemersaanspraken, waardoor nauwelijks ruimte ontstaat voor extra consumptie. Ik zou evenmin als de regering vermogensaanwasdeling door investeringsloon willen vervangen, omdat dit laatste gemakkelijker inflatoir uitwerkt, niet leidt tot een stijging van de produktiviteit en — in tegenstelling tot vad — geen structurele wijziging aanbrengt in de positie van de werknemers met betrekking tot de bedrijfswinsten. Wel acht ik investeringsloon 4) beter realiseerbaar dan een landelijk vad-stelsel, omdat daarvoor geen winst hoeft te worden vastgesteld of te worden overgedragen van goedgaande ondernemingen naar elders werkenden.

F. L. G. Slooff

3) Zie de in voetnoot 1 genoemde publikaties.

4) Zie voor bijzonderheden hierover W. H. J. Reynaerts, *Het investeringsloon als instrument van bezitsvormingsbeleid*, 1975, die de voorkeur geeft aan investeringsloon.

Commentaar op de regeringsnota inzake de spreiding van rijksdiensten

DRS. W. P. JALINK

De huidige spreidingsplannen zijn wel zeer kostbaar, maar ze dragen niet bij tot een oplossing voor de ruimtelijke problemen van het Haagse stadsgewest en het Noorden wordt er relatief weinig mee geholpen. Tot deze conclusie komt Drs. W. P. Jalink, chef van de Afdeling Sociografisch en Economisch Onderzoek van de Centrale Directie PTT. Volgens de auteur zijn de spreidingsplannen zelfs schadelijk voor de te verplaatsen diensten, zowel in bestuurlijk als in sociaal opzicht. Bij de uitvoering van de spreidingsplannen zal aldus de auteur vooral de nadruk moeten worden gelegd op het verplaatsen van nieuwe diensten, opdat de negatieve gevolgen van de spreiding voor de diensten en het donorgebied zo klein mogelijk worden.

Opnieuw is het spreidingsbeleid actueel: een spreidings-symposium, protesten van ambtenaren, een nieuwe regeringsnota, een hoorzitting en — over enkele dagen — een debat in de Tweede Kamer volgen elkaar in snel tempo op.

De regeringsnota van 24 april jl. 1) handelt over de uitvoering van het beleid aangaande de spreiding van Rijksdiensten. Het is niet gemakkelijk commentaar op deze nota te geven omdat in de tekst tal van tegenstrijdigheden en onduidelijke passages staan. Zo wordt op blz. 28 gesteld dat 1.100 van de 6.500 te spreiden arbeidsplaatsen betrekking hebben op nieuw te vormen diensten, zodat voor feitelijke overplaatsing 5.400 arbeidsplaatsen in aanmerking komen. Elders in de nota blijkt echter dat de regering een aantal bestaande diensten met in totaal 6.700 bestaande arbeidsplaatsen wil spreiden. Op blz. 5 wordt gezegd dat het Noorden niet primair aan „open kantoor- en laboratoriumstoelen” behoefte heeft doch op blz. 18 verklaart de regering de nadruk te willen leggen op „de verplaatsing van arbeidsplaatsen en niet van personen”. Op blz. 7 wordt het op een gegeven moment volstrekt onduidelijk over welk gebied wordt gesproken: de Haagse agglomeratie, het Haagse stadsgewest, of dit laatste incl. het streekplangebied Rijn en Gouwe.

Vergelijking met vroegere nota's

Ondanks dergelijke passages is de nota interessant, vooral indien zij wordt vergeleken met vroegere nota's. Belangwekkend is o.a. hetgeen niet (meer) wordt gesteld met betrekking tot het Westen. Een vergelijking met vroegere nota's is in dit verband vooral interessant.

Nadat in de Tweede nota over de ruimtelijke ordening

(1966) in uiterst vage termen werd gesproken over „ruimtelijke bezwaren” (blz. 43) volgde in de „kantorennota” 2) (1972) een meer concrete omschrijving van de argumenten die voor ontlasting van het Westen zouden pleiten:

- Congestiekosten, d.w.z. hoge grondprijzen, hoge gemeentelijke uitgaven per hoofd van de bevolking enz.
- De spanning op de arbeidsmarkt die het Westen tot inflatiehaard maakt.
- De wenselijkheid het woon- en leefklimaat in de Haagse agglomeratie te verbeteren.

In de nota van 24 april jl. worden de eerste twee bezwaren niet meer genoemd. Dit is niet verwonderlijk. Immers, tegenover de kosten die grote stedelijke concentraties met zich meebrengen, staan ook baten die deze kosten wellicht in sterke mate overtreffen, terwijl de spanning op de arbeidsmarkt niet meer actueel is. In de nieuwe nota is nog slechts sprake van het derde argument. Doch zelfs dit argument is afgezwakt. De reeds lange tijd onhoudbaar gebleken stelling dat 's-Gravenhage en omgeving in toenemende mate congestieverschijnselen zouden vertonen ten gevolge van een toename van de werkgelegenheid, is nu ook door de regering feitelijk opgegeven: „aan het verloop van of de verwachting omtrent de werkgelegenheid kunnen in elk geval geen sterke motieven ontleend worden voor de voortzetting van het spreidingsbeleid”. Niet alleen 's-Gravenhage doch zelfs het gehele stadsgewest, d.w.z. de stedengroep Leiden-'s-Gravenhage-Zoetermeer-Delft incl. een groot aantal naburige gemeenten, vertoont een dalende werkgelegenheid 3).

Woningbehoefte van het Westen

Het argument waarop de regering zich thans nog baseert, met betrekking tot het Westen, is de behoefte aan woningen. Voor 90.000 te bouwen woningen zou geen ruimte ter beschikking staan. Volgens de gemeente 's-Gravenhage 3) ligt dit aantal echter in de orde van grootte van 20.000. Het is niet duidelijk wat de oorzaak is van het zeer grote verschil tussen beide ramingen. Te meer niet daar de schatting van de gemeente 's-Gravenhage berust op enkele vooronderstellingen inzake migratie enz. die de indruk wekken dat 20.000 eerder een maximum dan een minimum is.

1) *Uitvoering van het beleid met betrekking tot de spreiding van rijksdiensten*, Tweede Kamer, zitting 1974-1975, 12 831, nr. 7.

2) *De ontwikkeling van de Haagse agglomeratie en de afremming van de groei van de kantorensector*, Tweede Kamer, zitting 1972-1973, 12 043, 9 oktober 1972.

3) *Zie De Haagse agglomeratie en het regeringsvoornemen ten aanzien van de eerste fase van de spreiding van de rijksdiensten gemeente 's-Gravenhage*, 20 mei 1975.

Overigens zullen de huidige spreidingsplannen een eventueel gebrek aan bouwgrond nauwelijks verminderen: indien de helft van de 6.500 ambtenaren meeverhuist, daalt de woningbehoefte met slechts ca. 3.000. Inmiddels daalt het aantal inwoners van het Haagse stadsgewest. In de periode 1971-1974 bedroeg de daling ca. 19.000. Dit aantal overtreft het bevolkingseffect van de eerste fase van de spreiding van rijksdiensten.

Een en ander betekent dat het laatste argument van de regering ter ontlasting van het Westen via spreiding, weinig overtuigend is. Dit alles wil niet zeggen dat zich in het Haagse stadsgewest, evenals trouwens in de meeste andere stedelijke gebieden, geen ruimtelijke problemen voordoen. Deze zijn er wel degelijk, ze vloeien voort uit de slordige manier waarop we met de ruimte omspringen; we willen ruim opgezette woonwijken, brede wegen, grote sportvelden enz. enz. Hierdoor neemt het stedelijk bebouwde oppervlak in een gebied met een gelijkblijvend aantal inwoners jaarlijks met omstreeks 2% toe. Bestrijding van dit ruimtebeslag met behulp van bevolkings spreiding is illusoir. Indien we bijv. zouden willen bereiken dat de bebouwde oppervlakte in een stedelijk gebied gedurende de komende 20 jaren met niet meer dan 20% toeneemt, dan zou ca. 1/3 deel van de bevolking uit dit gebied moeten vertrekken. Maatschappelijk en economisch zou een dergelijke geforceerde en extreme bevolkingsdaling tot onaanvaardbare gevolgen leiden. Men denke slechts aan het draagvlak voor de aanwezige voorzieningen of aan de centrumfunctie van de binnensteden.

We zullen dus moeten streven naar vermindering van het stijgend ruimtebeslag per hoofd en/of een groter deel van de Randstad verstedelijken dan in het verleden wenselijk werd geacht. Daarbij is een goed inrichtingsbeleid uiteraard onontbeerlijk.

Bij dit alles kunnen we troost putten uit het feit dat onze problemen in het niet verzinken in vergelijking met die van de werkelijk grote stedelijke gebieden in andere landen. Zo is Groot-Londen qua inwonertal ongeveer tienmaal zo groot als het Haagse stadsgewest.

Werkloosheidsbestrijding en gemiddeld inkomen

De zin van het spreidingsgebied is ook met betrekking tot het Noorden onduidelijk. Was in de *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening* (1974) nog sprake van werkloosheidsbestrijding, in de nieuwe nota heeft de regering dit argument feitelijk laten vallen: „De directe bestrijding van de werkloosheid kan beter geschieden door het scheppen van werkgelegenheid welke is afgestemd op de aard van de arbeidsreserve” (blz. 4).

Een duidelijke verhoging van het inkomen in gebieden met een inkomensachterstand valt evenmin te verwachten. De verplaatsing van de PTT — de grootste te spreiden rijksdienst — zal vooral ten goede komen aan de stad Groningen en directe omgeving. Het gemiddelde inkomen in dit gebied ligt echter ongeveer op landelijk niveau, in tegenstelling tot het inkomen in streken als het Westerkwartier waar duidelijk sprake is van een achterstand 4); deze achterblijvende delen van het Noorden zullen nauwelijks profiteren van de vestiging van rijksdiensten. Hier komt ook nog bij dat, in verband met de personeelssamenstelling van de PTT, wel veel middelbare en hogere beroepsbeoefenaren, doch juist niet de zwakste groepen van de samenleving zullen worden geholpen. Overigens is het niet duidelijk in welke delen van ons land zich in het bijzonder zwakke groepen bevinden.

Gebruikt men niet het gemiddelde inkomen als indicator, doch de aantallen inwoners die uitkeringen krachtens de Bijstandswet ontvangen, dan ontstaat een totaal ander beeld. Niet het Noorden of het Zuiden, doch juist het Westen en met name de grote steden komen dan als zwarte plekken op de kaart te voorschijn; per 1.000 inwoners bedraagt dit aantal in het Noorden 11, in de provincie Zuid-Holland 18 en in de grote steden in het Westen niet minder dan 27 5).

Carrière mogelijkheden

Op blz. 29 van de regeringsnota wordt een geheel ander argument genoemd. Hier wordt gesteld dat de spreiding van rijksdiensten er feitelijk op gericht is „om in de toekomst meer hooggeschoold en leidinggevend personeel in de eigen regio te kunnen opvangen”. Het wordt echter niet duidelijk waarom dit doel nastrevenswaard is. De nota laat ons twee keuzemogelijkheden: wellicht gaat het alleen om vergroting van het welzijn, doch misschien hoopt men ook op het starten van een autonome economische ontwikkeling.

Het welzijn — zo redeneert men blijkbaar — wordt bevorderd indien binnen de regio meer carrièremogelijkheden worden geschapen, want er hoeven dan minder mensen te migreren naar andere landsdelen. Voor het Noorden is deze redenering echter nauwelijks meer relevant. In de eerste plaats is er sinds 1970 sprake van een vestigingsoverschot dat voor Nederlandse verhoudingen hoog is. De afgelopen drie jaren bedroeg het per jaar zelfs ca. 0,5% van de bevolking van Groningen, Friesland en Drenthe te zamen. Bovendien blijkt uit onderzoek dat de migratiestroom van West naar Noord ten aanzien van vooropleiding enz. ongeveer gelijkwaardig is aan de omgekeerde stroom: er treedt dus geen kwalitatief verlies op 6). In de tweede plaats is de arbeidsmarkt voor hooggeschoold personeel — voor welke categorie de regering immers in het bijzonder werkgelegenheid naar het Noorden wil brengen — een nationale of zelfs internationale markt en geen regionale. Vanuit iedere regio in ons land vindt dan ook vertrek plaats van hooggeschoolden. Ten gevolge van factoren als arbeidsverdeling, specialisatie en persoonlijke voorkeur is het nergens mogelijk dat deze personeelscategorie volledig binnen de regio van herkomst carrière kan maken. Wel is de kans hierop in het Westen groter dan elders. In overig Nederland zou men in dit opzicht dus van een achterstand kunnen spreken. Het is echter niet duidelijk of deze in Groningen groter is dan in andere landsdelen buiten de Randstad.

Autonome economische ontwikkeling

Zoals gezegd zijn er in de regeringsnota ook passages — bijv. op blz. 3 en 4 — die suggereren dat de vestiging van hoogwaardige rijksdiensten een soort autonoom economisch proces op gang zou kunnen brengen. Erg duidelijk is de nota echter niet. Er wordt gesproken over een wenselijke samenwerking tussen moderne bedrijvigheid en stedelijkheid. Minister Gruijters zei het tijdens de persconferentie, die op 24 april jl. werd gehouden ter gelegenheid van de publicatie van de nota, wel duidelijk: hij hoopte dat de vestiging van de PTT het begin zou zijn van een autonome economische ontwikkeling. Blijkbaar redeneert men ongeveer als volgt.

Het is wenselijk dat in het Noorden de economische stagnatie wordt doorbroken en dat een autonome ontwikkeling op gang komt, dat wil zeggen een ontwikkeling die niet kunstmatig met behulp van subsidies of geforceerde overplaatsing van bestaande (overheids)-bedrijven aan de gang wordt gehouden.

Een dergelijke ontwikkeling is slechts mogelijk indien ten minste één hoogwaardig stedelijk milieu ontstaat (Groningen) dat nieuwe bedrijven doet ontstaan en vestigingen van elders aantrekt. Kenmerk van een dergelijk milieu is een zich zelf versterkend proces: nieuwe bedrijven leiden tot de oprichting van toeleveringsbedrijven en dienstverlenende bedrijven waardoor een gedifferentieerde verzorgingsstructuur ontstaat die op zich zelf weer nieuwe bedrijven van elders aantrekt.

4) *Jaarverslag 1973*, ETI, Groningen.

5) *Sociale maandstatistiek*, CBS.

6) Drs. O. Wolderingh en Dr. J. M. van Westerlaak, *Migratie tussen West- en Noord-Nederland*, Instituut voor toegepaste sociologie, Nijmegen, 1974.

trekt of binnen de stedelijke agglomeratie doet ontstaan. Dus moet in Groningen een gedifferentieerde verzorgingsstructuur tot stand komen. Dit gebeurt niet vanzelf; dus moet de overheid diensten van elders naar Groningen verplaatsen.

In deze redenering worden echter twee dingen vergeten. In de eerste plaats is een gedifferentieerde verzorgingsstructuur zeker niet de enige voorwaarde waaraan moet worden voldaan, wil een autonoom groeiproces op gang komen. In de tweede plaats ontstaat door de vestiging van de PTT geen gedifferentieerde verzorgingsstructuur. Een dergelijke structuur wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van vele, vaak kleine, service-, architecten-, reclamebureaus, en allerlei andere dienstenverlenende bedrijven. De vestiging van de PTT leidt echter niet tot het ontstaan van een dergelijke veelzijdigheid. De bedrijven die aan de PTT diensten leveren, zullen de PTT niet naar Groningen volgen, omdat de PTT slechts één van hun klanten is. Wat wél gaat gebeuren is een afkomen van de arbeidsmarkt in het Noorden door de PTT hetgeen het ontstaan van kleine dienstenverlenende bedrijven zeker niet zal bevorderen.

Effect van de spreiding

Uit het voorgaande blijkt dat de spreiding van rijksdiensten in het Noorden vrijwel niet zal bijdragen aan bestrijding van de werkloosheid of aan verhoging van het inkomen in die onderdelen van het Noorden, waar sprake is van een achterstand. Evenmin zal de spreiding een autonome economische ontwikkeling op gang brengen. Het effect van de spreiding zal, afgezien van een tijdelijke werkgelegenheid voor een aantal bouwvakkers uitsluitend bestaan uit een toename van het aantal arbeidsplaatsen in het Noorden met omstreeks 1%. Er zouden namelijk volgens de regeringsnota 4.165 arbeidsplaatsen naar de drie Noordelijke provincies worden gebracht. Past men de door de Federatie van Noordelijke Economische Instituten berekende multiplier 7) hier op toe (0,26) dan moet men bij de initiële impuls nog ca. 1.080 arbeidsplaatsen optellen. Het totale resultaat is dan 5.250 of circa 1%. Bij dit alles worden geen nieuwe arbeidsplaatsen gecreëerd, doch worden uitsluitend bestaande arbeidsplaatsen van het Westen naar het Noorden overgebracht. Dit gaat gepaard met zeer hoge kosten, schade voor de te verplaatsen diensten en ernstige sociale problemen.

De kosten liggen voor de PTT in de orde van grootte van f. 1 mrd., of f. 300.000 per arbeidsplaats. Blijkbaar moet de PTT het grootste deel hiervan — of alles? — zelf met behulp van tariefverhogingen opbrengen. Dit is geen geringe opgave, indien men bedenkt dat bijv. een tariefverhoging van de gewone brieven en briefkaarten — de „losse” post — van f. 0,05 in alle gewichtstrappen, per jaar een meeropbrengst geeft van slechts f. 45 mln.

In het PTT-rapport inzake de spreiding 8) en in de recente open brief van 132 leidinggevende PTT-functionarissen 9) wordt o.a. gewezen op de te verwachten gevaren voor de bestuurbaarheid van de PTT. Deze vloeien onder meer voort uit een schoksgewijs, niet op de arbeidsmarkt te compenseren, verlies van geaccumuleerde specialistische kennis en ervaring.

De arbeidsmarkt levert ook in kwantitatief opzicht onvoldoende aanbod. In het PTT-rapport en in de open brief worden hierover tal van gegevens vermeld.

Minstens even belangrijk is het ontstane psychologische klimaat. In de huidige situatie dreigt realisering van de spreidingsplannen namelijk te leiden tot „sociaal bloed-

vergieten” om de woorden van Prof. Lambooy te gebruiken.

Conclusie

Samenvattend kan worden gesteld dat de huidige spreidingsplannen wel zeer kostbaar zijn en schadelijk voor de te verplaatsen diensten in bestuurlijk en sociaal opzicht, doch dat het Noorden er relatief weinig mee wordt geholpen. Bovendien brengen ze de ruimtelijke problemen van het Haagse stadsgewest vrijwel niet dichter bij een oplossing. Zelfs zijn ze in verschillende opzichten schadelijk voor het donorgebied.

Het is dan ook wenselijk de huidige spreidingsplannen — indien men per se wil vasthouden aan de spreiding van rijksdiensten — ten minste op een zodanige wijze te herzien dat de negatieve kanten voor de diensten en het donorgebied zo klein mogelijk worden. Dit is mogelijk indien het accent wordt gelegd op het verplaatsen van *nieuwe* diensten. Eventueel komen ter aanvulling ook onderdelen van bestaande diensten in aanmerking, en wel in zoverre deze via interne personeelsverschuivingen verplaatsbaar blijken te zijn zonder risico's voor de dienst en met waarborging van een goed personeelsbeleid. Tenslotte zal het in bepaalde gevallen ook mogelijk zijn arbeidsplaatsen te spreiden met behulp van delegatie van taken uit Den Haag naar regionale diensten.

Een dergelijke gewijzigde aanpak kan ook voor het Noorden voordelen met zich meebrengen. Het aantal arbeidsplaatsen zal op een meer geleidelijke wijze kunnen groeien. Het zal daardoor niet nodig zijn om op geforceerde wijze middelbaar administratief en technisch personeel uit het bestaande bedrijfsleven weg te zuigen. De huidige plannen leiden wel tot forcering. Gezien de omvang van de personeelsbehoefte van PTT zullen Groningse bedrijven hierdoor in moeilijkheden kunnen komen. Een ander voordeel van een gewijzigde aanpak is dat ook op andere gebieden, zoals huisvesting en infrastructuur, de aanpassing van het Noorden minder schoksgewijs hoeft te vinden.

De ervaringen van de PTT tonen aan dat de hier bepleite gewijzigde aanpak zeer wel mogelijk is. Zo heeft dit bedrijf sedert het begin van de jaren zestig ca. 3.600 nieuwe arbeidsplaatsen gecreëerd in nieuwe girokantoren in Arnhem en Leeuwarden. Ook heeft de PTT vele honderden bestaande arbeidsplaatsen uit Den Haag naar elders overgebracht.

Een wijziging van de huidige plannen vereist redelijk overleg en nader onderzoek. Helaas is een situatie ontstaan waarin dit nauwelijks nog mogelijk lijkt te zijn. De belangen van de te verplaatsen diensten en hun personeel, de belangen van het donorgebied en in feite ook die van het Noorden schijnen op de achtergrond te raken. Men krijgt de indruk dat het vooral gaat om vermeend politiek prestige. In feite hoeft een alternatief plan echter in het geheel geen gezichtsverlies te betekenen voor de regering of voor het Noorden. Het is te hopen dat de Tweede Kamer dit zal beseffen tijdens de aanstaande behandeling van de spreidingsnota.

W. P. Jalink

7) *De komst van de Centrale Directie der PTT. Enkele economische gevolgen voor het Noorden des Lands*, Groningen, 1975.

8) Rapport betreffende de mogelijkheden van spreiding van de Centrale Directie der PTT, uitgebracht aan de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, Den Haag, september 1974.

9) Open brief aan de voorzitter en leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 20 mei 1975.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

De Wereldbank op nieuwe paden (II)

DRS. J. LINTJER

In ESB van 14 mei jl. schreef Drs. J. Lintjer over het huidige beleid van de Wereldbank. Deze week zal hij dit beleid en de kritiek daarop evalueren. Hij spits deze evaluatie toe op: het uitleenbeleid en de verhouding met Chili in dit opzicht, de relatie met de soevereine lidstaten, de projectbeoordeling en de werkwijze van de Raad van Bewindvoerders. In zijn conclusie bepleit Drs. Lintjer voor een beleidsaanpassing betreffende het uitleenbeleid en de relatie met lidstaten-aandeelhouders.

1. Evaluatie

Bij het vormen van een oordeel over de activiteiten en de invloed van de Wereldbank dient men zich bewust te zijn van de beperktheid van deze activiteiten in kwantitatieve zin. Circa 80% van de investeringen in ontwikkelingslanden wordt gefinancierd uit lokaal aangetrokken middelen en van de resterende externe kapitaalverschaffing neemt de Bankgroep slechts 15% voor zijn rekening. De invloed welke de Bank uitoefent op het beleid in ontwikkelingslanden en het denken over ontwikkelingssamenwerking moet dan ook niet zozeer gezocht worden in de omvang van de hulpverlening, hoewel de Bankgroep met \$ 4,5 mrd. aan verstrekte leningen in fiscaal 1974 wel de grootste donor ter wereld is, maar in de adviserende functie van de Bank en in de kwaliteit van de bijdrage aan de ontwikkelingshulp. In het volgende wordt de evaluatie toegespitst op een viertal onderwerpen: het uitleenbeleid en de verhouding met Chili in dit opzicht, de relatie met soevereine lidstaten, de projectbeoordeling en de werkwijze van de Raad van Bewindvoerders.

1.1 Het uitleenbeleid

Problemen op het gebied van het uitleenbeleid van de Bank vloeien voort uit de omstandigheid dat de Bank de hulpverlening niet beperkt tot de overdracht van financiële middelen, maar ook technische assistentie verleent en adviseert over het sociaal-economisch beleid in de betrokken landen. Laatstgenoemde aspecten zijn vaak van groot belang voor de ontwikkelingslanden en leiden ertoe dat de concrete Bankhulp en de invloed daarvan ver uitgaan boven hetgeen uit de leningcijfers zou blijken. Anderzijds bestaat echter het gevaar dat de Bank zich vanuit de technisch-economische hulpverlening en via de economisch-politieke advisering op politiek terrein gaat begeven.

De economisch-politieke prioriteiten welke de Bank voor een bepaald land gewenst acht, komen niet altijd overeen met die van de nationale autoriteiten. Indien de Bank

meent dat een, naar haar oordeel, essentieel advies door de autoriteiten in de wind wordt geslagen, zal zij niet aarzelen op consequenties in verband met leningverstrekking te wijzen. Eventueel zal de Bank zo ver gaan de leningen aan dat land geheel stop te zetten. Een dergelijk beleid is in het verleden, veelal op aandringen van de Verenigde Staten, ten opzichte van verschillende Latijns-Amerikaanse landen gevoerd (bijv. Chili, Brazilië en Colombia).

Een heet hangijzer is met name het uitleenbeleid van de Bank dat wordt gevoerd indien een schuldenkwesitie ontstaat tussen een ontwikkelingsland en een buitenlandse particuliere investeerder.

De bevordering van particuliere buitenlandse investeringen is als één van de doelstellingen in de „Articles of Agreement” neergelegd. De Bank heeft daarom altijd ruimschoots aandacht besteed aan de creatie en het behoud van een geschikt investeringsklimaat voor buitenlandse particuliere investeerders. Indien een schuldenkwesitie ontstaat, veelal als gevolg van een nationalisatiegeschil, zal de instelling haar leningbeleid ten opzichte van de lidstaat in heroverweging nemen. Worden buitenlandse bezittingen door een land genaast zonder dat adequate compensatie wordt verleend dan zal de Bank overwegen de leningverstrekking, althans tijdelijk, te beëindigen. Criterium hierbij is de vraag of van een redelijke voortgang tot een regeling van de kwestie kan worden gesproken. Verschillende landen hebben om deze reden een stopzetting van leningen ervaren zoals bijv. Peru, Chili, Algerije en Irak. Daarentegen heeft de Bankhulp aan andere ontwikkelingslanden, welke eveneens met enkele grote Bankaandeelhouders in een schuldenkwesitie waren verwickeld, geen terugslag ondervonden. Bolivia, Guyana en Roemenië zijn hiervan voorbeelden.

Naar mijn mening mag het algemene uitleenbeleid van de Bank nimmer afhankelijk worden gesteld van de oplossing van een schuldenkwesitie tussen een ontwikkelingsland en een particuliere investeerder. Het oordeel over dergelijke kwesties en de daarmee gemoeide bedragen is noodzakelijkerwijze subjectief en de Bank dient zich als intergouvernementele organisatie te hoeden voor inmenging 1). Veel ontwikkelingslanden ervaren interventie van de Bank als eenzijdige hulp aan de buitenlandse investeerder en het valt zeer te betwijfelen of de Bank door haar optreden de doelstelling van een verbetering van het investeringsklimaat verwezenlijkt. Een neutrale houding is in dit opzicht passend. Slechts indien de Bank zelf als crediteur in schuldenkwesities betrokken raakt, moet overwogen worden het beleid ter zake aan te passen daar immers repercussies op de

1) Indien beide partijen akkoord gaan, kan een investeringsgeschil voorgelegd worden aan het in het kader van de Bankgroep opgerichte „International Centre for Settlement of Investment Disputes”. Thans zijn 65 landen, waaronder de Verenigde Staten, lid van dit Centrum.

financiële standing van de Bank in de kapitaalmarkten mogelijk zijn.

1.2 Chili

De relatie tussen de Bank en de debiteurlanden kan in principe als een gezond-kritische verhouding worden gekenschetst. Het lijkt geen twijfel dat de hulp van de Bank in het algemeen positief wordt gewaardeerd door de partnerlanden. Het is evenwel begrijpelijk dat vaak minder waardering bestaat voor de, soms gedetailleerde, richtlijnen waarmee de Bankhulp gepaard gaat. Dit probleem waarop in de volgende paragraaf nader wordt ingegaan, wordt speciaal door de Latijnsamerikaanse landen als zodanig ervaren. Deze landen hebben in hun contacten met de Bank reeds een hele historie, met ups en downs, achter de rug en zijn minder geneigd de aanwijzingen van de Bank direct uit te voeren. De hieronder kort uitgewerkte casus van Chili kan daarom niet als normatief voor het algemene Bankbeleid gelden 2).

Het geeft echter een indruk van het Bankbeleid zoals dit in moeilijke omstandigheden wordt gevoerd. Het voorbeeld van Chili is bovendien gekozen om te trachten een beperkt, en objectief overzicht te geven van de betrekkingen met de oudste ontwikkelingscliënt van de Bank in een veelbesproken periode van haar bestaan. De uiteenzetting is dus beperkt tot de periode Allende en daarna.

In 1970, vlak voordat de regering Allende aan het bewind kwam, keurde de Bank een drietal leningen aan Chili goed ter waarde van \$ 19 mln. Tijdens de regeringsperiode van Allende (november 1970-september 1973) werden geen Bankleningen verstrekt, noch werden voorbereidingen getroffen voor toekomstige projecten. Daarentegen worden momenteel weer diverse projecten voorbereid door de Bankstaf. Voorlopig zijn hiermee Bankleningen ter waarde van \$ 60 mln. gemoeid.

Ten tijde van de regeringsswisseling in 1970 waren een drietal projecten bij de Bank in voorbereiding. Twee projecten, een krachtcentraalproject en een veehouderijproject werden vanwege „technische redenen” van het programma afgevoerd. De voorbereiding van het krachtcentraalproject werd beëindigd omdat de Chileense regering zich niet kon verenigen met de eis van de Bank tot verhoging van de te berekenen elektriciteitsstarieven. De regering ervaarde een dergelijke eis als een beperking van haar soevereiniteit. Het veehouderijproject vond geen doorgang omdat plotseling bleek dat onder een soortgelijk vorig project nog voldoende fondsen beschikbaar waren.

Het derde project in voorbereiding, een fruit- en wijngaardenontwikkelingsproject, werd door de Bank teruggetrokken omdat naar haar inzicht de economie te onstabiel was geworden en inmiddels een nationalisatiegeschiedenis was gaan spelen.

In juli 1971 had het Chileense parlement namelijk een nationalisatiewetgeving aangenomen, waardoor onder meer de grote Chileens-Amerikaanse kopermijnen, onder de regering Frei voor 51% Chileens eigendom geworden, volledig in staatseigendom overgingen. De Amerikaanse ondernemingen zouden worden gecompenseerd, zij het dat een correctie in het compensatiebedrag kon worden aangebracht voor historische „excessieve winsten”. Het resulterende geschil tussen investeerders en regering was voor de Bank aanleiding het toch al niet actieve leningbeleid verder te vertragen.

In de herfst van 1971 werd een Bankmissie naar het land gezonden. De missie stelde vast dat de regering erin geslaagd was een groei van het bruto nationaal produkt en van de werkgelegenheid te bewerkstelligen en daarbij een inkomensherverdeling door te voeren, maar dat dit ten koste was gegaan van een vermindering van private investeringen en besparingen, ernstige inflatie en omvangrijke intèring van de reserves. De Bankmanagement concludeerde hierop dat het land door de ernstige economische proble-

men en het gevoerde economische beleid verhinderd werd Bankfondsen produktief aan te wenden in het belang van de meerderheid van de bevolking en met een redelijke kans van terugbetaling. De leningverstreking aan Chili werd daarmee formeel opgeschort. Hierna verslechterde de relatie tussen de Bank en Chili aanzienlijk.

De regering verweet de Bank dat zij geen steun wilde verlenen in een moeilijke periode van economische hervorming waarin verreichende maatregelen waren genomen om een herverdeling van rijkdom en economische macht te bereiken en voorts dat de Bank eenzijdige hulp verleende aan de buitenlandse particuliere investeerders. Op 2 januari 1973 schortte de Chileense regering de terugbetaling van schulden aan de Bank op nadat zij dit eind 1971 reeds voor bilaterale schulden had gedaan. Hiermee werd de achillespees van de Bank geraakt en de Management haastte zich hierop een compromis uit te werken. In juli 1973 werd overeenstemming bereikt tussen de Management en de regering. De Management was bereid een tweetal, kleine, leningen aan Chili te verstrekken ter waarde van \$ 12 mln. en Chili zou tot hervatting van schuldafflossing overgaan. De Bewindvoerders van de Bank hebben echter tot februari 1974 een spaak in het wiel gestoken. Vóór de val van Allende hadden vooral de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk bezwaren, na de regeringsswisseling toonden onder meer de Scandinavische landen en Duitsland grote bedenkingen tegen de voorgenomen leningen.

Hoewel door de Bank in de periode Allende geen nieuwe leningcommitteringen zijn aangegaan, is de disbursement van fondsen uit hoofde van bestaande leningen voortgezet en wel op een gemiddeld gelijk niveau als in voorgaande jaren.

In retrospect valt het moeilijk op basis van het argument van kredietwaardigheid de leningsopschorting in overeenstemming te brengen met de huidige, snelle, hervatting van de projectvoorbereiding. In de eerste plaats was de algemene economische situatie ten tijde van het compromisvoorstel over leninghervatting zeker niet rooskleuriger dan enkele jaren daarvoor. Het land maakt de laatste jaren één van de ernstigste inflatiespiralen mee uit de recente economische geschiedenis. De consumenten/prijsindex steeg met slechts 22% in 1971 en 163%, maar in 1972 en 1974 met resp. 650% en 375%. Het tekort op lopende rekening dat in 1971 \$ 276 mln. bedroeg, was in 1972 gestegen tot \$ 506 mln. en bedroeg in 1973 \$ 404 mln. Het begrotingstekort is sinds 1971 enigszins gedaald, maar bedroeg in 1973 nog 4,8% van het bruto binnenlands produkt. De output welke in 1971 was gestegen, daalde in 1973 tot onder het niveau van 1970. In de tweede plaats moet worden vastgesteld dat het begrip kredietwaardigheid van een land subjectief van aard is en daardoor voor verschillende interpretaties vatbaar. Indien de schuldpositie als criterium wordt aangenomen, de totale externe schuld van Chili bedraagt \$ 3,7 mrd. en de schuldendienst is 25% van de exportontvangsten van goederen en diensten, dan is verdere leningverstreking nauwelijks verantwoord.

Gelden daarentegen de vooruitzichten voor een bevredigende economische groei als maatstaf dan past een genuanceerd oordeel over leninghervatting. De nieuwe regering voert een economisch beleid dat gericht is op een herstel van de gemengde economische orde. De prijszetting wordt weer in belangrijke mate aan het marktmechanisme overgelaten, het niveau van de overheidsuitgaven wordt verlaagd en in monetair opzicht wordt een restrictief beleid gevoerd. In het externe beleid wordt aandacht geschonken aan een stimulering van de export, een liberalisering van de import en wordt een positievere houding aangenomen ten

2) In dit verband zij opgemerkt dat de Bank bijv. in het geval van Tanzania de leningverstreking na de nationalisaties en tijdens de economische hervorming heeft gehandhaafd en de laatste jaren zelfs heeft opgevoerd.

opzichte van buitenlandse investeringen. Dit beleid wordt door de Bank relatief gunstig beoordeeld.

Naar mijn mening liggen de belangrijkste criteria voor het beoordelen van de kredietwaardigheid echter op politiek en psychologisch gebied. Wordt het land als politiek stabiel gezien, bestaat er voldoende vertrouwen in de regering en het te voeren beleid? Het standpunt van de Bank lijkt in dit geval duidelijk.

In hoeverre de politieke houding van de Verenigde Staten ten opzichte van de regering Allende een directe invloed heeft gehad op het Bankbeleid, valt moeilijk te schatten. Het is echter buiten twiifel dat de zeer negatieve Amerikaanse opstelling geen stimulans inhield voor de Bank het land tijdens deze periode te helpen. Overigens kan in dit verband worden gewezen op de inertie van de zijde der Bewindvoerders. De opvattingen van de Management waren genoegzaam bekend, maar geen Bewindvoerder heeft in deze periode een debat over het Chili-beleid aangevraagd. Uiteraard voelde de Management zich hierdoor, althans impliciet, gesteund in haar opvattingen.

Concluderend moet het Bankbeleid ten opzichte van Chili als weinig gelukkig worden gekarakteriseerd. De Bank heeft niet de indruk gewekt dat zij de hulpverlening snel kan aanpassen aan de problematiek van een land dat een revolutionaire economische en sociale hervorming doormaakt.

1.3 Soevereiniteit

Een belangrijke kwestie waaraan nog weinig aandacht wordt besteed, is de vraag in hoeverre het hierboven beschreven uitleenbeleid van de Bank consistent kan worden genoemd met het principe van nationale soevereiniteit van de lidstaten. Hierbij kan worden gedacht aan problemen betreffende advisering over de te voeren economische politiek alsmede aan de nieuwe sociale oriëntatie van het Bankbeleid. Ontwikkeling is immers primair de verantwoordelijkheid van de ontwikkelingslanden zelf en de strategie en de prioriteiten dienen bepaald te worden door deze landen zonder inmenging van buitenaf. De Bank neigt daarentegen steeds meer tot het vaststellen van minder algemeen aanvaarde criteria in de sociaal-economische sfeer zoals inkomensverdeling en landhervorming. Zoals uit dit artikel blijkt, heeft de Bank vrijwel altijd invloed willen uitoefenen op het door de lidstaten te voeren economische beleid. Verschillende landen ervaren deze houding als paternalistisch en als een beperking van hun soevereiniteit (Chili onder Allende) en verzetten er zich in meerdere of mindere mate tegen. Het valt te verwachten dat een verschuiving van criteria van economisch naar sociaal gebied dit gevoel van de ontwikkelingslanden slechts zal versterken.

De vraag moet dus worden gesteld of de Bank als intergouvernementele organisatie haar invloed mag aanwenden voor het nastreven van sociale en economische doelstellingen welke in veel ontwikkelingslanden niet algemeen worden aanvaard, of in algemene termen geformuleerd, kan directe of indirecte pressie van een donor tot het bereiken van sociale en economische hervorming in ontwikkelingslanden acceptabel worden geacht in het kader van de internationale ontwikkelingssamenwerking en met het oog op de soevereiniteit van de partnerlanden.

Mijns inziens dient aan dit probleem, dat de kern van de ontwikkelingssamenwerking raakt, zowel binnen als buiten de Bank belangrijk meer aandacht besteed te worden. In dit verband kan worden opgemerkt dat een, voorlopig zeer beperkte, tendens bestaat naar een vermindering van de Bank-invloed op het beleid van de ontwikkelingslanden. Dit kan aan een aantal factoren worden toegeschreven.

Na de tweede wereldoorlog is het aantal onafhankelijke ontwikkelingslanden sterk toegenomen en de meeste zijn als aandeelhouder tot de Bank toegetreden. Door de druk welke de ontwikkelingslanden uitoefenen kan de Bank zich steeds minder veroorloven leningen uit te stellen indien een

meningsverschil bestaat over een relatief ondergeschikt punt van economisch beleid. Een aantal landen, India en Tanzania zijn voorbeelden, accepteren de adviezen van de Bank slechts voor zover deze in het nationale beleid passen.

Ook intern worden sommige projectcriteria wat flexibeler geïnterpreteerd en soms aangepast aan de situatie in het land in kwestie. Veelal geschiedt dit om aan de ongeschreven wet van McNamara te kunnen voldoen dat ieder fiscaal jaar hogere hulpcijfers uit de bus moeten komen. De hier aangeduide veranderingen en de nadruk op de soevereiniteit van de partnerlanden, kunnen als argumenten worden aangevoerd om het aandeel van de programmahulp in het uitleenpakket van de Bank te vergroten ten koste van de gebruikelijke projecthulp. Programmahulp, te definiëren als directe kapitaaloverdracht welke niet aan enig project is gebonden, wordt thans reeds op beperkte schaal door de Bank geboden, maar blijft voornamelijk beperkt tot het financieren van welomschreven importprogramma's. Veel ontwikkelingslanden zijn voorstander van een uitbreiding van programmahulp omdat hieraan minder condities zijn verbonden en de disbursement sneller plaatsvindt dan bij projecthulp. Daarbij zouden fricties tussen partnerland en instelling kunnen worden verminderd. Het is denkbaar dat de Bank op dit gebied enige vooruitgang kan boeken al lijkt de flexibel geïnterpreteerde projectfinanciering wel de belangrijkste activiteit te blijven.

1.4 Projectbeoordeling

Op het gebied van de projectbeoordeling is de Bank vaak bekritiseerd voor het feit dat van ieder project een adequaat financieel rendement wordt verwacht. Door voorbij te gaan aan de sociale en algemeen economische voordelen zouden diverse waardevolle projecten niet voor Bankfinanciering in aanmerking kunnen komen.

Deze kritiek kan als ongenueanceerd van de hand worden gewezen. De Bank berekent het financiële rendement om een aanwijzing te verkrijgen omtrent de aantrekkelijkheid van een project uit investeringsoverwegingen. Deze berekening wordt uitgevoerd met behulp van de nationale marktprijzen. Deze marktprijzen geven in ontwikkelingslanden echter veelal niet de feitelijke schaarste van de productiefactoren aan. Zulks wordt veroorzaakt door de onevenwichtige verdeling van de productiefactoren; arbeid is vaak overvloedig aanwezig, kapitaal en soms ook grond zijn schaars. De Bank is zich hiervan bewust en berekent het economisch rendement, de bijdrage van een project aan het nationaal inkomen, met behulp van schaduwrijzen in plaats van de heersende marktprijzen. Schaduwrijzen zijn de theoretische evenwichtsprijzen waarmee de relatieve schaarste van de productiefactoren wordt geschat. Toepassing van schaduwrijzen kan, in het algemeen gesproken, voorkomen dat de factor kapitaal te goedkoop en de factor arbeid te duur zou worden berekend. Hoewel op dit gebied dus een verfijning van de rendementsberekening wordt bereikt, moet worden vastgesteld dat de berekening beperkt blijft tot de waardering van de uit een project resulterende bijdrage tot het nationale produkt. Een meeromvattend concept, waarbij het totaal aan bijdragen tot de ontwikkelingsdoelstellingen wordt afgewogen tegen het totaal aan kosten, zou daarentegen zeer gewenst zijn. De Bank is in deze richting werkzaam en ontwikkelt thans een sociaal rendementscriterium waarbij overwogen wordt projectvoordelen voor de armeren onder de bevolking hoger te waarderen dan dezelfde voordelen voor de rijkere.

Bij het formuleren van een meer omvattend rendementscriterium kan zich het probleem voordoen dat de verschillende regeringen, en binnen een land de regeringsinstanties, onderling afwijkende opvattingen koesteren over de relatieve aantrekkelijkheid van de onderscheiden doelstellingen van een ontwikkelingspolitiek. De Bank zal zich in dit opzicht strikt als adviseur moeten opstellen, zonedig de onverenigbaarheid van doelstellingen moeten aantonen,

maar steeds het beleid moeten richten op de ontwikkelingsstrategie en de prioriteiten zoals door de lidstaten zelf vastgesteld.

1.5 Raad van Bewindvoerders

Tot slot van dit artikel nog een enkel woord over de werkwijze van en de stemmenverdeling in de Raad van Bewindvoerders. Deze Raad, het belangrijkste beleidsbepalende orgaan van de instelling, heeft beslissingsbevoegdheid met betrekking tot algemene beleidsaangelegenheden, zoals het leningbeleid en de begroting, maar kenmerkt zich overigens in de wekelijkse vergaderingen door een overdreven aandacht voor de output van de Bank: de projecten. Het is gebruikelijk dat de Bewindvoerders alle projecten bediscussiëren en daarna goedkeuren. Verwerping of zelfs amendering van door de Management voorgestelde projecten vindt in de praktijk niet plaats. Het late tijdstip van Raadsbehandeling, de projectcyclus is nagenoeg geheel doorlopen en de onderhandelingen tussen de lidstaat en de Bank zijn afgerond, is hieraan zeker debet.

Deze procedure kan niet erg acceptabel worden geacht aangezien de Raad, waar in principe alle lidstaten hun opvattingen kenbaar kunnen maken, hierdoor geen zeggenschap uitoefent in de geografische verdeling van de leningomvang. Naar mijn mening zouden de Bewindvoerders zich tot taak moeten stellen een algemeen kader aan te geven voor de omvang en de sectorverdeling van de Bankactiviteiten in alle lidstaten. Hiertoe zou de Raad de economische situatie in de landen moeten bestuderen en voor ieder land een middellang-termijnplan opstellen waarin de leningdoelstellingen van de Bank worden vastgelegd. Een dergelijk plan kan ieder jaar aan de gewijzigde omstandigheden worden aangepast. De concrete planuitwerking in de vorm van projecten zou dan aan de zeer capabele Management kunnen worden overgelaten. Overigens behoeft de Raad ook in deze procedure het formele recht tot amendering of afwijzing van projectvoorstellen niet te verliezen. In ieder geval zou de Raad dan haar beleidsbepalende taak op zinnige wijze kunnen verrichten en niet meer in de marge van beleidsuitvoering behoeven te opereren.

De huidige situatie is dat de Management een intern beleidsplan opstelt (het z.g. „Country Program Paper”) waarvan inzage aan de Bewindvoerders niet wordt toegestaan, om over een beoordeling maar niet te praten. Door deze gang van zaken onttrekt de Raad zich feitelijk aan één van zijn taken hetgeen tot gevolg heeft dat de invloed van, in het bijzonder, de ontwikkelingslanden, op het beleid van de Bank, wordt beknot.

Ook in institutioneel opzicht zou de invloed van de ontwikkelingslanden in de Bank moeten worden verruimd. Hierbij denk ik aan de ongelijke stemrechtverdeling in de Raad van Bewindvoerders. Zoals in het eerste artikel uiteengezet is de huidige stemrechtverdeling uiteindelijk terug te voeren op de quota van de landen in het Internationale Monetair Fonds. Dit betekent echter geenszins dat hierdoor een wijziging van de stemrechtverhoudingen uitgesloten zou zijn. In de eerste plaats is nergens vastgelegd dat de deelname in het aandelenvermogen gebaseerd moet worden op de quota in het Fonds³⁾. Voorts is de quotaverdeling in 1944 vrij arbitrair vastgesteld in onderhandelingen zodanig dat slechts kan worden gesteld dat quota een algemene hiërarchie van economische belangrijkheid reflecteren. Inmiddels is de situatie aanzienlijk gewijzigd en rechtvaardigt het toenemende belang van de Bank als ontwikkelingsinstelling naar mijn mening een gro-

ter aandeel van de ontwikkelingslanden in het totale aandelenkapitaal van de Bank en daarmee een groter stemmenaandeel voor deze landen. De Bank is in dit opzicht echter, bijv. in tegenstelling tot de Verenigde Naties, aan beperkingen gebonden aangezien de kapitaalmarkten (waarop de Bank immers regelmatig een beroep moet doen) een instelling waarvan de debiteuren in meerderheid eigenaar zouden zijn, niet als zeer kredietwaardig aanmerken. Deze beperking betekent concreet dat de ontwikkelingslanden nooit meer dan 50% van het stemmentotaal zouden mogen verwerven. Hoewel in dit opzicht geabstraheerd kan worden van de olie-exporterende ontwikkelingslanden, welke immers netto crediteurs van de Bank zijn, zou voorlopig gestreefd kunnen worden naar een uitbreiding van de stemkracht van de ontwikkelingslanden incl. de olie-exporterende landen tot 50% van het stemmentotaal. Het lijkt aannemelijk dat deze doelstelling in de praktijk slechts in fasen verwezenlijkt kan worden.

In ieder geval zal het aandeel van de olie-exporterende landen uitsluitend op grond van economische overwegingen reeds aanzienlijk moeten worden verhoogd. Het aandeel van deze landen in de waarde van de wereldexporten is in de periode eind 1972-eind 1974 namelijk verdubbeld en dat in de wereldreserve-omvang is in dezelfde periode zelfs verdrievoudigd. Hierbij kan, met één oog gericht op de gewenste goede relaties tussen de Bank en de olie-exporteurs, gedacht worden aan een verdrievoudiging van de huidige stemkracht van de groep van olie-exporterende landen tot omstreeks 15% van het totaal aantal stemmen.

Tegenover deze uitbreiding zullen alle ontwikkelde landen een vermindering van hun stemkracht moeten aanvaarden. In het bijzonder is dit van toepassing op de twee grootste aandeelhouders van de Bank, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, waarvan de stemkracht onevenredig groot is in vergelijking met andere landen. De hier voorgestelde wijzigingen in de stemmenverhouding ten gunste van de ontwikkelingslanden zouden in de komende jaren gerealiseerd kunnen worden, bij voorkeur ter gelegenheid van de komende onderhandelingen over een uitbreiding van het aandelenkapitaal van de Bank.

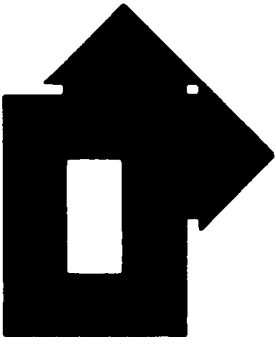
2. Conclusie

In conclusie kan worden vastgesteld dat het Bankbeleid in de loop der jaren een hoopvolle flexibiliteit heeft getoond. Onder het bewind van McNamara is de nadruk gelegd op bestrijding van de inkomensongelijkheid en toenemende aandacht voor de sociale sectoren zonder daarbij de direct productieve te verwaarlozen, terwijl de criteria voor projectfinanciering minder star worden geïnterpreteerd. Dit beleid verdient volledige ondersteuning. Het lijkt echter gewenst dat verdergaande beleidsaanpassingen worden doorgevoerd met name betreffende het uitleenbeleid en de relatie met de lidstatenaandeelhouders. Hierbij moet in het oog gehouden worden dat de Bank nimmer als 100% ontwikkelingsinstelling kan opereren. Echter, de beperkingen uit hoofde van de financiële aspecten van de instelling lijken nog voldoende ruimte te laten voor het accommoderen aan gewenste wijzigingen in het ontwikkelingsbeleid.

John Lintjer

3) De enige bepaling is dat een land eerst lid moet zijn van het Fonds alvorens het als aandeelhouder tot de Bank kan toetreden.

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Inkomensbeleid

A. F. VAN ZWEEDEN

Een werkelijk fundamentele discussie over de *Interim-nota inkomensbeleid* van de regering is nog nauwelijks op gang gekomen. De reacties die tot dusver zijn losgekomen concentreren zich in hoofdzaak op het zwakste en minst duidelijk onderdeel van de nota, de vermogensaanwasdeling. Te weinig aandacht hebben de uitspraken over het fiscale beleid getrokken. De nota wordt bepaald ondergewaardeerd als uit het oog wordt verloren dat de door de regering beoogde vermindering van ongelijkheden niet in de eerste plaats zal worden nagestreefd door middel van verscherping van de progressie, verhoging van de belastingvrije voet of verhoging van het top-tarief.

Wél staat in de nota met zoveel woorden dat bij een nog verdergaande hantering van de inkomstenbelasting als herverdelingsinstrument terughoudendheid is geboden.

„De jarenlang voortgezette verzwaring van deze belasting, gepaard gaande met een verscherping van de progressie, heeft ertoe geleid dat in feite het nivellerend effect van het tarief van de loon- en inkomstenbelasting sinds de na-oorlogse jaren belangrijk is versterkt. Als gevolg van (dit) proces is met betrekking tot de loon- en inkomstenbelasting een situatie ontstaan waarvan men met reden mag veronderstellen dat de rek er in belangrijke mate uit is”, aldus de nota.

Deze beleidsvisie houdt in, dat de als globaal aangegeven doelstelling om de verhouding tussen laagste en hoogste besteedbare inkomen terug te brengen tot één op vijf, niet in de secundaire, maar in de primaire sfeer zal worden nagestreefd. Tegelijk wordt hier duidelijk gemaakt dat de ruimte voor verdere herverdeling van inkomens niet zo groot meer is.

Hoewel zowel werkgevers- als werknemersorganisaties vrees hebben uitgesproken voor een al te sterke overheidsbemoeiing met de inkomensvorming, wijst de tekst van de nota eerder in de richting van handhaving van de primaire verantwoordelijkheid van de sociale partners. De regering is van plan het hele inkomensbeleid onder te brengen in een raamwet, die haar ook bevoegd-

heden zal geven om corrigerend in te grijpen, maar haar gedachten gaan niet in de richting van een centraal geleide inkomenspolitiek. Zij ziet de formule één op vijf niet zozeer als beleidsnorm, maar meer als voorbeeld van een verhouding die de overheid zelf aanhoudt bij het salarisbeleid van haar eigen personeel.

Dezelfde conclusies kunnen worden getrokken voor de secundaire herverdeling via de sociale verzekeringen. Op dit gebied zouden ingrijpende herverdelende maatregelen kunnen worden genomen, bijv. door de premiegrenzen fors op te trekken of zelfs de hele grondslag van de financiering te wijzigen.

De regering zegt echter een wijziging van de heffingsbasis moeilijk uitvoerbaar te vinden. Als bijv. zou worden gekozen voor een systeem van heffing op grond van de toegevoegde waarde in plaats van het loon, dan zou dit een belangrijke lastenverzwaring betekenen voor een aantal sectoren, waaronder de landbouw.

De belangrijkste aangrijpingspunten voor concrete maatregelen liggen bij de AOW/AWW, de kinderbijslagverzekeringen en de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet.

De regering wijst erop dat bij verhoging van de premiegrenzen voor deze wetten de samenhang met de belastingdruk niet uit het oog mag worden verloren. In dit verband wordt ook opgemerkt dat vooral bij de middengroepen de gezamenlijke belasting- en premiedruk erg hoog is. De regering heeft op dit punt nog geen beslissing genomen, maar uit uitspraken van minister Duisenberg is wel gebleken dat deze regering gevoelig is geworden voor de zwaarte van de marginale belastingdruk die al bij betrekkelijk lage arbeidersinkomens voelbaar wordt.

Wanneer het beleid niet in de eerste plaats wordt gericht op de secundaire inkomensverdeling, dan blijft alleen beïnvloeding van de primaire inkomensvorming over. Hierover worden in de nota interessante opmerkingen gemaakt die goed aansluiten op denkbeelden zoals die bijv. door Prof. Tinbergen

zijn ontwikkeld, een van de weinige commentatoren die zich positief over de nota heeft uitgelaten. Zo wordt uitgegaan van het begrip gelijkwaardigheid van alle mensen en worden slechts inkomensongelijkheden aanvaardbaar genoemd voor zover deze voortvloeien uit inspanningen en offers. In dit verband spreekt de nota over compenserende verschillen, d.w.z. van het vaststellen van factoren die door inkomensverschillen mogen worden gehonoreerd. Dit soort verschillen kan met behulp van systemen van functiewaardering worden erkend. In plaats van dwang is openbaarheid een belangrijk hulpmiddel bij het verkleinen, c.q. rationaliseren van verschillen.

Een punt in het voordeel van de nota is, dat er geen absolute normen in worden gehanteerd. Het inkomensbeleid lijkt een flexibel karakter te zullen krijgen. Het kabinet zoekt zijn steunpunten vooral in het sociaal-economisch overleg waarin het meer groepen wil betrekken dan de officieel erkende partners in de Stichting van de Arbeid. Misschien ligt daar ook een zwak punt. De regering gaat er blijkbaar van uit dat er een brede, algemene overeenstemming over de doelstellingen van het inkomensbeleid kan worden bereikt die dan haar neerslag zal moeten vinden in „sociale contracten”, verdelingsovereenkomsten waarin de regering partij is met werkgevers, werknemers en organisaties van hoger personeel en vrije beroepsbeoefenaren. Van de kant van de vakbeweging is al gezegd dat de kans op een dergelijke overeenstemming heel klein is. Niet ten onrechte wordt er in deze kritiek aan herinnerd dat het centraal akkoord 1975 is afgesprongen op harde, principiële tegenstand van de werkgevers tegen de nivelleringswensen van de vakbeweging.

En dan de vermogensaanwasdeling. Daarover zijn al vele harde noten gekraakt. De vakbeweging begint te beseffen dat dit instrument tot spreiding van de vermogensgroei een steen om haar nek kan worden. Als het moet dienen om haar te dwingen of te verleiden tot een gecoördineerd arbeids-

voorwaardenbeleid, dat is afgestemd op de gemiddelde produktiviteitsstijging, dan is een aandeel in de overwinst niet meer dan een fopspeen voor de werknemers. De regeling lijkt in elk geval niet op de winstafroming die zij oorspronkelijk bedoelde. Prof. Pen heeft in *Het Parool* voorgerekend dat vermogensaanwasdeling bij invoering niet meer oplevert dan ¼% van het nationale inkomen (f. 500 mln. van f. 200 mrd.). Prof. Reynaerts, groot voorstander van investeringsloon (een veel beter idee, maar beslist niet te gebruiken als instrument om de lonen te matigen) meent dat 95% van de onderne-

mingen buiten de regeling zal vallen en signaleert de vele mogelijkheden waarover ondernemers beschikken om overwinsten te laten verdwijnen.

Het zou mij verbazen als de regering nog kans zag om een wetsontwerp in te dienen waarin duidelijk wordt gedefinieerd wat overwinst is, welk deel daarvan kan worden beschouwd als een redelijke beloning van het eigen vermogen en waarin alle vluchtwegen voor de overwinst worden afgesneden. En als zo een regeling er komt, ben ik bang dat ze snel aan bloedarmoede te gronde zal gaan.

A. F. van Zweedem

Boeken nieuws

Prof. W. J. Reddin: Managereffectiviteit. NIVE, Nederlandse Vereniging voor Management, 's-Gravenhage; uitgeverij Samsom, Alphen aan den Rijn, 1973, 345 blz., f. 45.

Tijdens de internationale conferentie van de Nederlandse Vereniging voor Personeelsbeleid over „Organisatieontwikkeling en personeelsbeleid” in het najaar van 1972 heeft B. Hipspleij, directeur van IAC-Inbucon, Engeland, een lezing gehouden getiteld „Organisatieontwikkeling en de effectiviteit van het management”. In deze lezing werden de ideeën en de resultaten van een onderzoek van Prof. W. J. Reddin aan de orde gesteld.

Gezien de belangstelling, die in Nederland bestaat voor het onderwerp „Organisatieontwikkeling” en in dit kader ook voor het werk van Prof. W. J. Reddin is het van de uitgevers een goed idee geweest zijn publikatie *Managerial effectiveness* uit te brengen in de Nederlandse vertaling *Managereffectiviteit*.

Eén van de centrale gedachten van het boek is dat kwantitatieve effectiviteitsmaatstaven voor managers dienen te worden opgesteld. Managers-effectiviteit wordt dan gemeten naar de mate waarin een manager de outputvereisten van zijn functie bereikt. In dit verband wordt ruime aandacht geschonken aan het MBO: Management by objectives.

De vraag, die in de publikatie van Reddin uitgebreid aan de orde komt, luidt: hoe kan een effectief werkend management bereikt worden; welke stijl van leidinggeven is het meest effectief?

Er zijn in de loop van de tijd denkbeelden ontwikkeld met betrekking tot de meest wenselijke stijl van leidinggeven. Onder andere Likert, Blake en

Mouton, McGregor enz. hebben stijlen van leiderschap onderzocht en beschreven. Kenmerkend hierbij is dat genoemde onderzoekers een voorkeur uitspreken over de huns inziens meest wenselijke stijl van leiderschap, waardoor er een normatief en subjectief element in de beschouwingen optreedt. Men zou zich kunnen afvragen of de veronderstellingen, die geleid hebben tot aanbevelingen met betrekking tot de meest wenselijke stijl nu wel gelden voor alle situaties waarmee het management wordt geconfronteerd.

Dit probleem wordt door Reddin on-

der ogen gezien en hij komt vrij snel tot de conclusie dat er geen ideale stijl van leiderschap bestaat. Reddin onderscheidt een aantal basisstijlen, die verder worden uitgewerkt tot een achttal leiderschapstijlen. Eén van de kernpunten van Reddins betoog is nu dat de effectiviteit van een basisstijl afhangt van de situatie waarin ze wordt aangewend. Aangezien een manager in het algemeen opereert in diverse soorten van situaties is de vaardigheid om situaties te herkennen en te analyseren en zijn gedrag daarop af te stemmen uiterst belangrijk.

Het boek is opgebouwd uit zes delen, waarvan de delen twee en drie belangrijk zijn vanuit analytisch oogpunt. In deel twee worden nl. mogelijke situaties, waarin managers optreden aan een nadere analyse onderworpen, terwijl in deel drie de door Reddin onderscheiden acht stijlen van leiderschap (ontwikkeld in deel één) uitgebreid worden besproken.

In deel vier wordt het stijlbereik van managers onderzocht, waarbij het flexibiliteitsaspect met betrekking tot het managersgedrag aan de orde komt. In de laatste twee delen wordt nader ingegaan op de problematiek rondom het opstellen van doeleinden (een essentieel onderdeel van het leidinggeven door middel van doelstellingen) en op het organisatieontwikkelingsproces, dat gericht is op het bereiken ervan.

Het geheel overziende kan worden vastgesteld dat wij hier te maken hebben met een helder geschreven goed leesbaar boek van een redelijk niveau. Het boek zal van groot nut kunnen zijn voor verschillende groeperingen, als managers, staffunctionarissen, die belangstelling hebben voor problemen met betrekking tot management en organisatieontwikkeling.

F. J. Gosselink

Prof. Dr. W. Leendertz en Prof. Dr. F. J. de Jong: Beknopte inleiding tot de ethiek. Van Loghum Slaterus BV, Deventer, 1974, 175 blz., f. 18,50.

Op het eerste gezicht lijkt het weinig zinvol een boek over ethiek in een economisch vakblad te bespreken. Er zijn echter een aantal redenen waarom juist dit boek voor economen zeer interessant is:

1. iedere beslissing die de econoom moet nemen heeft ethische aspecten;
2. de eerste auteur was bijzonder hoogleraar in de wijsbegeerte aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam en de tweede auteur is hoogleraar in de economische wetenschap aan de Rijksuniversiteit te Groningen;
3. het boek is een bewerking van de collegedictaten van Prof. Leendertz aan de NEH en een syllabus — op basis van die dictaten — die Prof.

De Jong in 1968 voor een groep doctoraalstudenten in de economie schreef ten behoeve van een reeks colleges over ethiek en economie.

Toch is dit boek niet alleen voor economen bestemd. Door de veelzijdige belangstelling van Prof. De Jong hebben ook jongerejaarsstudenten in de wijsbegeerte en de theologie, niet-vakfilosofen en niet-theologen, alsmede studenten aan de sociale en pedagogische academies en andere geïnteresseerden baat bij dit boek. Ik noem hier alleen De Jong, omdat hij in feite de auteur van het boek is. Hij bewerkte de collegedictaten van Prof. Leendertz, die in 1970 is overleden, en voegde er nieuwe stukken aan toe.

Het boek zou waarschijnlijk niet zijn verschenen als studenten in de economie in 1968 Prof. De Jong niet hadden gevraagd zijn vijfdejaarscollege te wijden aan economie en ethiek. Omdat ik zelf tot die studenten behoorde, kan ik verklaren dat dit experiment — want dat was het toch wel — zeer geslaagd is en dat het mij daarom verheugt dat dit boek verscheen.

Het boek is als inleiding bedoeld voor degenen die weinig of niets van de ethiek weten. Wat is ethiek? Reeds in de inleiding wordt deze vraag beantwoord: „Het object van de ethiek is het probleem: wat is het criterium voor het goede? Wat is het onderscheid tussen goed en kwaad? Wat moet men om goed te handelen doen en wat moet men laten? Welke moraal is de goede?“. Het boek is als volgt ingedeeld.

In de inleiding worden enkele onderwerpen uit de meta-ethiek behandeld. Meta-ethiek is het filosoferen over de ethiek in eigenlijke zin. Onder de ethiek in eigenlijke zin wordt verstaan: 1. de wetenschap die zowel de heersende moraal (zeden of gewoonten) als de bestaande zedelijkheid of moraliteit (samenstel van normen van goed en kwaad) beschrijft en analyseert en 2. de kritische bezinning op deze moraal en moraliteit. In de ethiek worden vier deelgebieden onderscheiden:

1. de beschrijvende ethiek, d.w.z. het

verzamelen van gegevens over de moraal van allerlei volkeren en tijden en het objectief beschrijven en analyseren van de moraal (fenomenologie van de zedelijkheid);

2. de normatieve ethiek, waarin de onderzoeker zedelijke oordelen geeft over de zeden en de zedelijkheid;
3. de toegepaste ethiek, of de toepassing van de normatieve ethiek op concrete, praktische problemen op diverse gebieden;
4. de meta-ethiek, die de logische en kennistheoretische grondslagen van de normatieve ethiek behandelt.

In de volgende vijf hoofdstukken wordt de normatieve ethiek behandeld. Het gaat daarbij om het bepalen van de grond van het zedelijke oordeel dus om de vraag welke ethische stelsels (theorieën van goed en kwaad) er bestaan. Hierbij komen aan de orde:

- a. resultaattheorieën: men beoordeelt het resultaat of bereikte doel van een daad;
- b. intentietheorieën: men beoordeelt niet het resultaat van de daad, maar de motieven die tot die daad hebben geleid;
- c. de theorie der rangorde van zedelijke waarden;
- d. de ethiek van het existentialisme;
- e. de ethiek van het marxisme.

Al deze hoofdstukken, die de

hoofdkenmerken van de belangrijkste ethische stelsels behandelen, gaan vrijwel steeds over een individuele ethiek (ofwel de betrekkingen tussen enkelingen). Hoofdstuk 7 behandelt daarentegen de sociale ethiek. Dit is een onderdeel van de toegepaste ethiek dat de ethische verhoudingen tussen enkeling en gemeenschap v.v. bestudeert. De toegepaste ethiek komt verder in het volgende hoofdstuk aan de orde. Hierin worden de ideeën van Roscam Abbing en van Tinbergen over een rechtvaardige inkomensverdeling met elkaar geconfronteerd. De conclusie is dat deze ideeën niet met elkaar in strijd zijn. De opmerking van De Jong n.a.v. de discussie tussen Tinbergen en Kuipers op de jaarvergadering voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde in 1973 over de vraag of nivellering werkloosheid veroorzaakt, verdient te worden aangehaald vanwege haar actualiteit:

„Het (strijdpunt tussen Tinbergen en Kuipers, L.H.) maant echter wel tot voorzichtigheid: als men de ethisch wenselijke doelstelling van een rechtvaardigere inkomensverdeling haastiglijk nastreeft ten koste van een andere, eveneens ethisch wenselijke doelstelling, nl. volledige werkgelegenheid, komt men niet veel verder bij het nastreven van een rechtvaardige samenleving“.

Aan het eind van deze inleiding voegt

10 de rijksoverheid vraagt

hoofd afdeling financieel-economische en algemene zaken (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
t.b.v. de Rijksgebouwendienst, Regionale Directie 's-Gravenhage e.o.

Taak: deelnemen aan het periodieke directiebestuur, waarin het algemeen beleid wordt vastgesteld; leiding geven aan een afdeling van ca. 20 medewerkers, waar alle niet-technische activiteiten worden behandeld; o.m. is de functionaris onder de directie verantwoordelijk voor de huisvesting van rijksdiensten binnen het rayon. De hiervoor nodige koop- en huurtransacties dienen te worden beoordeeld op juridische, economische en commerciële aspecten; onderhouden van contacten met ambtelijke en niet-ambtelijke relaties.

Vereist: doctoraal examen economie met aantoonbare technisch-financiële en juridische belangstelling c.q. doctoraal examen rechtswetenschappen met aantoonbare technisch-financiële en economische belangstelling, alsmede goede redactionele ervaring.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 3937,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vac. nr. 5-1385/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

Het salaris is exclusief $7\frac{1}{2}$ % vakantie-uitkering en een toeslag van max. f 45,- per maand.

De Jong een aantal gedachten van de verschillende ethici bijeen tot één ethisch stelsel dat, hoewel van persoonlijke aard, zijns inziens bestand moet zijn tegen de generalisatietoets. De lezer van het boek wordt gevraagd of dit, wat hem betreft, het geval is. Dit is een nogal moeilijke opgave. Mijns inziens is dit geformuleerde ethische stelsel logisch opgebouwd. Theoretici in de beschrijvende ethiek zullen er geen bezwaren tegen hebben. Het is echter de vraag of zo'n stelsel vanwege zijn subjectieve karakter mag worden veralgemeend.

Het boek behandelt een ingewikkelde materie en leest daarom moeilijk. Toch is het zeer zorgvuldig en systematisch geschreven. Mocht een lezer de draad

ergens kwijt raken, dan kan het uitvoerige auteurs- en zakenregister helpen bij het weer vatten van die draad.

L.H.

Drs. C. J. J. Korswagen: Mondelinge communicatie I. H. D. Tjeenk Willink BV, Groningen, 1974, 252 blz., f. 30.

Behandelt de vraag: Wat gebeurt er als wij mondeling met anderen in communicatie treden en hoe kunnen wij deze communicatie verbeteren? Het boek is in twee delen ingedeeld. Deel I gaat over de grondslagen en componenten van het mondelinge communicatieproces. Na een inleiding wordt de theorie van het communicatieproces uiteengezet en wordt uitvoerig

aandacht besteed aan de factoren die de mondelinge communicatie gunstig of ongunstig kunnen beïnvloeden. Deel II behandelt discussie- en vergader-technieken.

Evan Bitsaxis: Welfare versus freedom. Olympic editions Ltd., Athene, 1972, 383 blz., \$ 10.

In dit boek introduceert de schrijver een synthese van de economie en de politiek. Volgens hem is het belangrijkste probleem van de huidige maatschappij niet hoe het socialistische of kapitalistische systeem zijn, maar hoe we met behulp van ons verstand een evenwicht tussen economische welvaart en vrijheid kunnen verwezenlijken.

concerncontroller

Wij wensen over te gaan tot het aanstellen van een concerncontroller, die rechtstreeks aan de Raad van Bestuur rapporteert.

De onderneming

De nv ICU, Informatie en Communicatie Unie te Zwolle overkoepelt als houdstermaatschappij o.m. de werkmaatschappijen van Samsom/Alphen aan den Rijn, A.W. Sijthoff/Leiden en Wolters-Noordhoff/Groningen. Tevens verricht zij een aantal centrale functies voor de gehele groep.

De functie

De primaire taak van de concerncontroller is de bewaking van de ren-

tabiliteit en de informatie hierover aan de Raad van Bestuur. Hij draagt zorg voor een doelmatige vermogensvoorziening en een maximaal rendabele vermogensaanwending. Hij ziet toe op de (verdere) ontwikkeling en instandhouding van een informatie-systeem ten behoeve van de concern- en divisieleiding en de werkmaatschappijdirecties. Onder hem ressorteren de afdelingen Financiële zaken, Administratie, Budgettering en Administratieve Organisatie. Hij geeft - functioneel - richtlijnen aan hiërarchisch onder de divisieleiding of werkmaatschappijdirecties ressorterende controllers.

De eisen

Voor deze functie is een academische of gelijkwaardige opleiding ver-

eist, alsmede grondige kennis van en ervaring op het gebied van de administratieve organisatie. Kennis van elektronische gegevensverwerking is eveneens vereist. Hoge eisen worden gesteld wat betreft ondernemersvisie en persoonlijkheid. De kandidaat dient meerdere jaren ervaring als controller te hebben.

Wij zoeken contact met gegadigen voor deze functie.

Met de hand geschreven brieven, vergezeld van een curriculum vitae, vermeldende leeftijd, opleiding, ervaring en huidig salarisniveau, alsmede een recente pasfoto, gaarne te richten aan B.J. Boerma, lid van de Raad van Bestuur, Burgemeester van Royensingel 19, Zwolle. (tel. 05200 - 15910).

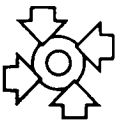
ICU Informatie en Communicatie Unie

3028 - 1000

**Hebt u (straks)
COMPUTER-
PROGRAMMEURS
en
SYSTEEM-
ONTWERPERS
in uw bedrijf
nodig?**

Geef uw bekwame medewerkers een betere kans. Laat hen studeren bij Studiecentrum NOVI. Laat hen nu leren hoe zij de computer in uw bedrijf optimaal kunnen gebruiken. Bel onze afdeling voorlichting. En vraag inlichtingen. Er is een nieuwe studiegidis waarin u alle cursussen vindt. Dag- en avondkursussen in tal van plaatsen. Elke studie kan worden afgesloten met een rijkskerkend-examen. Studiecentrum NOVI is een stichting, dus zonder winstdoel.

Studiecentrum NOVI
Stadhouderskade 6
Amsterdam
Telefoon: 020-16 56 66

Stichting
Het Nederlands Studiecentrum
voor Informatica

finac

woning
TOTALE FINANCIERING → BESTAAND (inclusief KOSTEN)
→ NIEUW (inclusief KOSTEN)

TEVENS • VÓÓRFINANCIERING
• OVERBRUGGINGS-CREDIET
• VERBOUWINGS-CREDIET

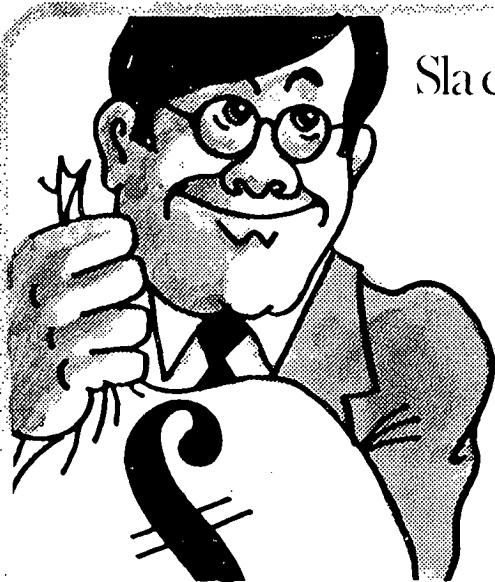
VOORTS • NORMALE RENTE
• LANGE LOOPTIJD
• GEEN AFSLUITPROVISIE
• GRATIS ADVIEZEN

TENSLOTTE • VOOR INFORMATIE EN FISCAAL
BUDGETSCHEMA:

finac

VOORLICHTINGSBUREAU VOOR ACADEMICI
MALIEBAAN 98 - POSTBUS 13070 - UTRECHT

030-319747*

Sla er munt
uit.

Wie zei laatst tijdens de stafbespreking dat er "gericht" reclame gemaakt moest worden? Wie zei dat bij de mailing de portokosten zo tegen vielen? Nou dan. Er zijn toch zeker vaktijdschriften. Gerichter kan het niet. Voordeliger ook niet. Sla er munt uit. Adverteer in dit NOTU*-tijdschrift.

* Nederlandse Organisatie van Tijdschrift-Uitgevers